

UVAJANJE IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V OSNOVNO ŠOLO OD 2002 DO 2007

POGLED NAPREJ

POVZETEK

V članku je predstavljen potek prve faze uvajanja izbirnega predmeta šah v slovensko osnovno šolo in pogled na nadaljnji razvoj šahovske vzgoje v osnovni šoli. Gre za ocene in poglede pripravljavca in predlagatelja učnega načrta ter strokovnih skupin za šah, imenovanih s strani Zavoda RS za šolstvo. Prikazana je ocena stanja na tem področju in ocena izpolnjenosti pogojev nadaljnjega razvoja. Povzeta so mnenja, stališča, ugotovitve in izidi študij ter raziskav, ki v splošnem podpirajo predpostavko o velikih razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih potencialih šahovske vzgoje v osnovni šoli. Predstavljene so naloge, izzivi, vizija in pogoji ter zamišljena strategija nadaljnjega razvoja šahovske vzgoje v osnovni šoli.

KAZALO

A.	UVAJANJE IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V OSNOVNO ŠOLO OD 2002 DO 2007	...3
1.	Zamisel izbirnega predmeta šah v osnovni šoli	...3
2.	Zakaj samostojno in ne v okviru izbranega športa?	...4
3.	Učni načrt	...5
4.	Prvo leto po sprejetju učnega načrta	...6
5.	Delovanje razvojne skupine za e-šah	...7
6.	Delovanje strokovne skupine za šah	...8
7.	Delovanje razvojno-izobraževalnega laboratorija pri Šahovski zvezi Slovenije	...9
8.	Izobraževanje izobraževalcev učiteljev	...10
9.	Izobraževanje učiteljev	...11
10.	Učna gradiva in računalniški šahovski izobraževalni programi	...14
11.	Izvajanje predmeta	...16
12.	Financiranje	...18
B.	OCENA STANJA JESENI 2007	...19
C.	NALOGE	...22
D.	IZZIVI	...23
E.	VIZIJA	...25
F.	STRATEGIJA	...26
G.	ZAKLJUČEK	...27
	DOKUMENTI	...28
	VIRI IN LITERATURA	...30
	OPOMBE IN RAZČLEMBE	...36

A.

UVAJANJE IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V OSNOVNO ŠOLO OD 2002 DO 2007

1. ZAMISEL IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V OSNOVNI ŠOLI

Šah je v mnogih evropskih in drugih državah uveljavljena osnovnošolska interesna dejavnost. V nekaterih je izbirni ali redni šolski predmet.¹ Ponekod je sestavni del učnih načrtov drugih šolskih predmetov.²

Pedagoška zamisel izbirnega predmeta šah v slovenskih osnovnih šolah temelji na štirih osnovnih predpostavkah:

- (1) Izmed treh pedagoških funkcij, ki jih ima vsak šolski predmet: razvojno-formativno, vzgojno in izobraževalno, sta pri šahovskem šolskem predmetu v ospredju prvi dve³: šahovska vzgoja ima na osnovnošolskega učenca vsestransko pozitiven vpliv, še posebej na spodbujanje in razvijanje njegovih odlik mišljenja, kjer ima lahko podobno pozitiven vpliv kot jo ima telesno-gibalna športna vzgoja na razvoj njegovih gibalnih sposobnosti.⁴
- (2) Računalniška šahovska izobraževalna tehnologija se je razvila do te stopnje, da lahko v učnem procesu nadomesti učitelja v vlogi vrhunskega šahovskega strokovnjaka.⁵ Opremljenost računalniških učilnic in razpoložljivi računalniški šahovski izobraževalni programi omogočajo, da lahko predmet uspešno izvajajo tudi učitelji, ki niso izurjeni šahovski tekmovalci.⁶ Pogoj za to je,
 1. da obvladajo osnove splošne šahovske teorije;
 2. da obvladajo osnove klasične šahovske kulture in
 3. da obvladajo posebno didaktiko in metodiko šahovskega poučevanja in učenja – tudi s pomočjo računalniških šahovskih izobraževalnih programov.
- (3) Na slovenskih osnovnih šolah že več kot pol stoletja delujejo šahovski krožki – šahovska interesna dejavnost.⁷ Izbirni predmet šah in šahovska interesna dejavnost se v osnovni šoli dopolnjujeta⁸ in dajeta skupaj pomnoženi razvojno-formativni in vzgojno-izobraževalni učinek. Učenci imajo možnost, da znanja, ki jih usvajajo pri predmetu, sproti preverjajo, utrjujejo in dopolnjujejo s praktično igro, v okviru šahovske interesne dejavnosti v šoli in/ali v bližnjem šahovskem klubu.
- (4) V prehodnem obdobju, dokler slovenske visokošolske institucije še ne pokrivajo šahovskega področja v strokovnem, kadrovskem in programskem smislu,⁹ bo strokovno podporo pri izobraževanju učiteljev in pri pripravi strokovnih podlag za izvajanje predmeta, lahko nudila Šahovska zveza Slovenije.¹⁰

2. ZAKAJ SAMOSTOJNO IN NE V OKVIRU IZBRANEGA ŠPORTA?

- Šah je večtisočletna dediščina človeške civilizacije, samoniklo področje umske kulture, z značilnostmi umetnosti¹¹ in znanosti¹². Hkrati je polnovredno področje športa.¹³
- Šport ni enotna kategorija¹⁴, sestoji iz telesnega in duševnega, umskega športnega področja. V zahodnem in evropskem civilizacijskem prostoru je šah glavni predstavnik umskega športnega področja.
- Izbirni predmeti v osnovni šoli, ki so umeščeni v okvir izbranega športa, predstavljajo telesno-gibalno športno področje, namenjeni so gibalni športni vzgoji, zato šah, ki je namenjen umski športni vzgoji, spodbujanju in razvijanju odlik mišljenja, ne sodi mednje.
- Šahovska vzgoja v osnovni šoli, ki jo predstavljata šahovska interesna dejavnost in izbirni predmet šah, sta namenjena predvsem spodbujanju in razvijanju učenčevih odlik mišljenja, ustvarjalnosti ter drugih pomembnih osebnostnih lastnosti.
- Šahovska vzgoja je najbolj avtentična oblika vzgoje pozitivnih odlik mišljenja v osnovni šoli, ker poteka v obliki športnega boja dveh osebnosti. Takšna športna igra je najbolj učinkovita metoda učenja v mlajšem starostnem obdobju, odtod izjemen pomen telesne vzgoje za razvoj enega področja učenčevih sposobnosti in šahovske vzgoje za razvoj drugega področja njegovih sposobnosti.
- Šah je sistemsko umeščen v področje športa, zato bi bilo normalno, da se za razvoj izbirnega predmeta šah poskrbi v okviru športnih visokošolskih institucij. Vendar te v Sloveniji šahovskega področja strokovno, kadrovsko in programsko še ne pokrivajo.

3. UČNI NAČRT

- Sprejet je bil leta 2002 in obsega tri enoletne programe: Šah 1 – šahovske osnove, Šah 2 – šahovsko kombiniranje in Šah 3 – šahovska strategija.
- Programi se med seboj učnosnovno nadgrajujejo v smeri šah 1 → šah 2 → šah 3.
- Združen z načrtnim igranjem na šahovskih tekmovanjih proti vrstnikom, ki naj bi potekalo v okviru osnovnošolske šahovske interesne dejavnosti, daje dokončan triletni program izbirnega predmeta neformalno osnovno šahovsko izobrazbo.¹⁵

4. PRVO LETO PO SPREJETJU UČNEGA NAČRTA

- Predlagatelj učnega načrta, Šahovska zveza Slovenije, se je zavezal za polno strokovno podporo Ministrstvu, oziroma Zavodu RS za šolstvo, pri uvajanju izbirnega predmeta, ob predpostavki, da bo uvajanje, vključno z zagotovitvijo ustrezne računalniške šahovske izobraževalne opreme in drugih pogojev, finančno pokrilo Ministrstvo.
- Šahovska zveza Slovenije je svojega strokovnega sodelavca – republiškega trenerja, prednostno zadolžila za strokovno podporo uvajanju predmeta.
- Šahovska zveza Slovenije je prek Urada RS za šolstvo vzpostavila sodelovanje z Zavodom RS za šolstvo.
- Republiški trener je, v sodelovanju z izbranimi prijavljenimi šahovskimi strokovnjaki za uvajanje izbirnega predmeta in z Zavodom RS za šolstvo, pripravil:
 - načrt uvajanja izbirnega predmeta šah;
 - projekt priprav računalniških šahovskih izobraževalnih programov za izbirni predmet šah;
 - ustrezne prijave na razpise naročenih seminarjev in seminarjev programa Računalniško opismenjevanje, za izbirni predmet šah v šolskem letu 2003/04.

5. DELOVANJE RAZVOJNE SKUPINE ZA E-ŠAH

Za področje uvajanja programske opreme pri pouku izbirnega predmeta šah in pripravo e-gradiv za učitelje izbirnega predmeta, je bila pri Zavodu RS za šolstvo za koledarski leti 2004 in 2005 imenovana razvojna skupina za e-šah.¹⁶ Imenovanje skupine je omogočilo, da so bili izpeljani nekateri izmed ključnih projektov za normalno izvajanje izbirnega predmeta:

- priprava delovnih listov Šah 1 – šahovske osnove (februar 2005);
- priprava, oziroma zagotovitev računalniških šahovskih izobraževalnih programov Fritz (oktober 2004) in Šah za omrežja (november 2005);
- priprava priročnika Šah za omrežja (februar 2006).

Marca 2006 je koordinator podal pisni predlog za nadaljevanje delovanja razvojne skupine za e-šah. Tedaj so bili prijavljeni tudi novi e-projekti za izbirni predmet šah:

- Delovni listi Šah 2 – šahovsko kombiniranje;
- Priprava podatkov za pripravo nove različice programa Šah za omrežja;
- Opredelitev dodatnih IKT kompetenc učiteljev izbirnega predmeta šah.

Decembra 2006 je bil na poziv Ministrstva pripravljen in posredovan pisni predlog e-gradiv, ki jih je potrebno še pripraviti za izbirni predmet šah. Pripravljen je bil predlog za pripravo

- učbenika in
- delovnih listov

za izbirni predmet šah, oboje v interaktivni obliki, primerni za učenje prek svetovnega spleta.

6. DELOVANJE STROKOVNE SKUPINE ZA ŠAH

Zavod RS za šolstvo je za leta 2004, 2006 in 2007 imenoval ekspertno oziroma strokovno skupino za šah.¹⁷ S tem je bilo omogočeno, da so strokovnjaki Šahovske zveze Slovenije:

- začeli pripravljati učna gradiva¹⁸, seminarske programe in druge strokovne podlage za poučevanje izbirnega predmeta šah;
- začeli s svojimi pripravami na izvajanje predpisanih seminarских programov za učitelje izbirnega predmeta šah;
- začeli izvajati izobraževanje bodočih izobraževalcev učiteljev izbirnega predmeta šah, z namenom, da bi ti dopolnili oziroma postopno nadomestili ekipo sedanjih izobraževalcev.¹⁹

7. DELOVANJE RAZVOJNO-IZOBRAŽEVALNEGA LABORATORIJA PRI ŠAHOVSKI ZVEZI SLOVENIJE

V ta okvir sodi razvojno delo republiškega trenerja in njegovih sodelavcev na naslednjih področjih:

- razvoj učnih načrtov in programov:
 - o za različne stopnje šahovskega izobraževanja in treniranja obetavnih šahistov;
 - o usposabljanja učiteljev srednjih šahovskih šol in trenerjev študentov višje šahovske šole pri Šahovski zvezi Slovenije;
- izvajanje vzorčnih načrtov in programov šahovskega izobraževanja in treniranja obetavnih šahistov ter usposabljanja šahovskih učiteljev in trenerjev;
- spremljanje izvajanja različnih stopenj šahovskega izobraževanja in treniranja obetavnih šahistov pri Šahovski zvezi Slovenije;
- spremljanje razvoja šahovske stroke v svetu na področju šahovskega izobraževanja in treniranja.

Razvojno-izobraževalni laboratorij pri Šahovski zvezi Slovenije je po letu 2001 prenesel težišče svojega delovanja na pripravo strokovnih podlag za izbirni predmet šah v osnovni šoli in na strokovno podporo Zavodu RS za šolstvo pri uvajanju predmeta.

8. IZOBRAŽEVANJE IZOBRAŽEVALCEV UČITELJEV

Izobraževanje za uporabo nove programske opreme I

Po sprejetju učnega načrta leta 2002 je bilo najprej potrebno usposobiti:

- šahovske strokovnjake, ki so bili predvideni za predavatelje, za izpeljavo seminarjev naročenih/predpisanih programov za učitelje ter
- prijavljene kandidate za izobraževalce učiteljev (tako imenovane multiplikatorje)

za uporabo računalniške šahovske izobraževalne opreme Chess School for Networks, predhodne različice kasneje pripravljenega programa Šah za omrežja.

Tem nalogam je bil decembra leta 2003 namenjen 24-urni seminar programa računalniško opismenjevanje (v nadaljevanju: RO), z imenom: Izobraževanje za uporabo nove programske opreme I. Uspešno ga je opravilo 20 udeležencev.²⁰ Predavatelji so se s tem usposobili za izpeljavo seminarjev naročenih/predpisanih seminarjev Šah 1 – šahovske osnove.

Izobraževanje multiplikatorjev šah 1 in šah 2

- 40-urni seminarski program, financiran iz Evropskih strukturnih skladov, je bil izpeljan jeseni 2004. Uspešno ga je opravilo 9 multiplikatorjev.
- Prvi 8-urni osvežitveni seminar šah 1 in šah 2 za multiplikatorje, je bil izpeljan junija 2006. Uspešno ga je opravilo 8 multiplikatorjev. S tem so se usposobili za izvajanje seminarjev programa RO, Šah 1 – šahovske osnove.²¹ Ti potekajo po enakem programu kot predpisani seminarji.

Izobraževanje multiplikatorjev šah 3

Multiplikatorji šah 1 in šah 2 so se z dodatnim 8-urnim seminarskim programom, izpeljanim septembra 2006, usposobili za izvajanje RO seminarjev šah 3 – šahovska strategija za učitelje, ki potekajo po enakem programu kot predpisani seminarji. Seminar je uspešno opravilo 8 udeležencev. Vsi morajo opraviti še osvežitveni seminar za multiplikatorje šah 3, ki doslej še ni bil izvajan.

9. IZOBRAŽEVANJE UČITELJEV

PREDPISANI PROGRAMI

Programski svet je maja 2004 potrdil tri predpisane programe (v nadaljevanju: PRP programi) za učitelje izbirnega predmeta šah: Šah 1 – šahovske osnove, Šah 2 – šahovsko kombiniranje in Šah 3 – šahovska strategija. Seminarji z enakimi programi so se izvajali že v šolskem letu 2003/04, vendar tedaj pod imenom naročeni programi. Po vsakem seminarju je predvidena priprava obvezne seminarske naloge, ki je pogoj za pridobitev potrdila s točko.

PRP seminarji za učitelje izbirnega predmeta šah, izpeljani od 2004 do 2007:

Ime programa:	Datum:	Prijav:	Udeležba:	Izidi evalvacije:			Število opravljenih seminarских nalog:
				1.	2.	3.	
šah 1	apr. 04	23	18	17	3,9*	3,9*	13
šah 1	avg. 04	22	14	12	3,9*	3,9*	8
šah 2	feb. 05	22	14	12	3,9	3,6	10
šah 1	mar. 05	29	16	16	3,9	3,7	14
šah 2	apr. 05	19	18	16	3,8	3,5	7
šah 1	maj 06	22	15	15	3,7	3,7	11
šah 2	jun. 06	15	8	7	3,6	3,5	7
šah 3	avg. 06	22	13	12	3,7	3,6	9
šah 1	mar. 07	20	17	13	3,7	3,6	12
šah 2	maj 07	21	15	13	3,6	3,6	10
šah 3	avg. 07	20	15	13	3,6	3,6	10
RO šah 1	sep. 06	20	13	12	3,8*	3,9*	9

Opombe:

- Seminar, naveden v zadnji vrstici, je RO seminar, ki so ga izpeljali multiplikatorji po enakem programu kot so izpeljani PRP seminarji šah 1.
- V treh stolpcih »Izidi evalvacije« je v prvem (1.) navedeno število ocenjevalcev, v drugem (2.) povprečna ocena vsebine in metod dela in v tretjem (3.) povprečna ocena organizacije izvedbe programa. Najvišja možna ocena v evalvacijskih listih je bila včasih 4, včasih pa 6.
- Zaradi enotnosti so vse ocene v preglednicah prevedene na najvišjo možno oceno 4. Tiste ocene, ki so v preglednici označene z zvezdico, so bile prevedene s prvotno najvišje možne ocene 6, na najvišjo možno oceno 4.

Zbirna preglednica PRP seminarjev šah, 2004 – 2007:

Ime PRP programa:	Št. izpeljav:	Prijav:	Udeležba:	Izidi evalvacije:			Število opravljenih seminarских nalog:
				1.	2.	3.	
šah 1	5	116	80	73	3,8	3,8	58
šah 2	4	77	55	48	3,7	3,6	34
šah 3	2	42	28	25	3,6	3,6	19
PRP programi:	11	235	163	146	3,8	3,7	111

Iz zbirne preglednice je razvidno,

- da je bilo vseh seminarjev enajst;
- da se je na posamezen seminar v povprečju prijavilo 21 udeležencev, povprečna udeležba je bila 15.
- da je evalvacijske liste ob zaključku seminarja v povprečju izpolnilo 90% udeležencev;
- da so vsebine in metode dela udeleženci v povprečju ovrednotili z oceno 3,8 (od 4), organizacijo programa pa s 3,7 (od 4);
- da je domače seminarske naloge po zaključku seminarja uspešno pripravilo 68% vseh udeležencev;
- da je vse tri PRP programe, vključno s predpisanimi seminarskimi nalogami, uspešno opravilo 19 učiteljev. Če pogoja seminarskih nalog ne upoštevamo, se to število zviša na 28.

Vrnitvena sporočila

Pisna vrnitvena sporočila udeležencev so bila glede vsebine in metod dela, učnih gradiv in izpeljave ter organizacije seminarja, v glavnem izrazito pohvalna. Glede priporočil in želja so bila precej razpršena. Njihov skupni imenovalac je bil ta, da si želijo še več izobraževanja za šahovsko področje.

Na vseh osmih PRP seminarjih, ki so bili izpeljani od marca 2005 dalje, so učitelji vsakokrat odgovorili tudi na nekaj vprašanj o uvajanju izbirnega predmeta šah na njihovi šoli. Odgovarjalo je 111 udeležencev, dejansko nekaj nad 50 učiteljev, ki so odgovarjali na vsakem seminarju posebej.

V spodnji preglednici so navedena vprašanja in odstotek pritrdilnih odgovorov od možnih 111:

Na šoli izvajamo izbirni predmet	29%
Na šoli nameravamo izvajati izbirni predmet v naslednjih letih	82%
Nameravam se udeležiti naslednjih seminarjev: šah 2 in/ali šah 3	90% ²²
Na šoli imamo šahovsko interesno dejavnost (ŠID)	65%
Povprečno število vključenih učencev v šolsko šahovsko ID (izračunano):	17
Standardni odklon (izračunano):	±10
Šahovska ID poteka skupno za učence vseh treh triad	37%
Šahovsko ID izvajamo ločeno za mlajše in starejše učence	5%
Šahovsko ID imamo za učence prvega triletja:	22%
Šahovsko ID imamo za učence drugega triletja:	10%
Šahovsko ID imamo za učence tretjega triletja:	12%
Za učence prvega triletja nimamo šahovske ID	11%

Iz preglednice je razvidno:

- da so odgovore podali praktično vsi udeleženci;
- da se je večina udeležencev udeležila vsaj enega seminarja, preden so začeli izvajati predmet;
- da nameravajo na veliki večini šol, odkoder prihajajo udeleženci, v naslednjih letih izvajati izbirni predmet;
- da je velika večina udeležencev izrazila namen, da se udeleži vseh PRP seminarjev,

- da ima približno dve tretjini šol, iz katerih prihajajo udeleženci, organizirano šahovsko interesno dejavnost;
- da je povprečno število učencev, ki so vključeni v šahovsko interesno dejavnost, 17 ± 10 ;
- da ima večina šol, na katerih imajo šahovsko interesno dejavnost, to organizirano za učence vseh triletij, bodisi skupno, bodisi tudi v ločenih skupinah za posamezna triletja.

POSODOBITVENI (PSD) SEMINARJI ZA UČITELJE

Marca 2007 je bila pripravljena prijava za izpeljavo 16-urnega posodobitvenega seminarja v šolskem letu 2007/08 za učitelje izbirnega predmeta šah. Ciljna skupina so učitelji, ki so uspešno opravili predpisani program seminarskega izobraževanja, pogoj za udeležbo je opravljen predpisani program Šah 1 – šahovske osnove. Program je bil sprejet, razpis je objavljen v Katalogu.

10. UČNA GRADIVA IN RAČUNALNIŠKI ŠAHOVSKI IZOBRAŽEVALNI PROGRAMI

Po sprejetju učnega načrta je bilo potrebno pripraviti učna gradiva za učitelje in učence ter ustrezne računalniške šahovske izobraževalne programe.

UČNA GRADIVA

za učitelje so pripravljali predavatelji v okviru priprav na izvajanje seminarjev za multiplikatorje in za učitelje. Od seminarja do seminarja so jih posodabljali. Zadnje različice gradiv so zbrane v letošnjih seminarskih brošurah Šah 1 – šahovske osnove, Šah 2 – šahovsko kombiniranje in Šah 3 – šahovska strategija. Gradiva vsebujejo tudi nekaj inovativnih rešitev na področju didaktike in metodike šahovskega poučevanja, ki jih je bilo za doseganje splošnih ciljev izbirnega predmeta potrebno razviti posebej:²³

- Didaktični pripomoček Šahovnica se uporablja v elektronski obliki in je pripravljen na zgoščenki.
- Delovni listi Šah 1 – šahovske osnove so pripravljeni v elektronski obliki.
- V elektronski obliki sta pripravljena tudi
 - o priročnik za učitelje Šah za omrežja in
 - o zbirka šahovskih skladb, nalog iz retrogradne analize za učence, program šah 3.
- Priročnik Šah za omrežja vsebuje tudi 17 filmov z nazornimi prikazi dogajanj v programskih oknih na računalniškem zaslonu, ob pravilni uporabi programa.

RAČUNALNIŠKA ŠAHOVSKA IZOBRAŽEVALNA PROGRAMA,

s pomočjo katerih se izvaja predmet, sta Šah za omrežja in Fritz. Tehnično podporo zagotavlja dobavitelj programov, TEKOS d.o.o., Ravne na Koroškem.

Šah za omrežja, je računalniški izobraževalni program, ki združuje v enoten paket različne programe za temeljno šahovsko izobraževanje, ki so postali dostopni na trgu po letu 2000. Pripravljen in preveden je bil leta 2005, posebej za izbirni predmet šah v Sloveniji. Namenjen je poučevanju v razredni računalniški mreži in samostojnemu domačemu učenju ter opravljanju domačih nalog. Novembra 2005 so zgoščenko s programom prejele vse osnovne šole v Sloveniji, namensko za izbirni predmet in za šahovsko interesno dejavnost. Zgoščenko lahko kopirajo za izobraževanje učencev na domu. Nakup zgoščenk za šole in licence je zagotovilo Ministrstvo.

Računalniški šahovski igralni program in analizator Fritz nadomešča učitelja v vlogi izurjenega šahovskega igralca mojstrske moči. Ministrstvo je oktobra 2004 kupilo in poslalo vsem osnovnim šolam zgoščenko s programom, prevedenim v slovenski jezik, namensko za izbirni predmet šah in za šahovsko interesno dejavnost. Oba projekta je pripravila razvojna skupina za e-šah pri Zavodu RS za šolstvo.

SEZNAM PRIPRAVLJENIH GRADIV IN UČNIH PRIPOMOČKOV ZA UČITELJE IN UČENCE

- (1) Ukmar, M. (2004). *Šahovnica*. Didaktični pripomoček za pouk izbirnega predmeta šah (Šah 1 – šahovske osnove). Zgoščenka. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- (2) Chessbase (2004). *Fritz 7.0*. Zgoščenka s šahovskim igralnim programom in analizatorjem, Hamburg. Nabavljena prevedena zgoščenka: Ljubljana 2004.
- (3) Convekta (2005). Šah za omrežja. Računalniški šahovski izobraževalni program za poučevanje v računalniški mreži in za samostojno učenje. London.
- (4) Jelen, I., Ukmar, M. (2005). *Delovni listi Šah 1 – šahovske osnove*. Zgoščenka. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- (5) Milan Vidmar (2005). *Pogovori o šahu z začetnikom*. Druga, predelana izdaja klasične šahovske začetnice iz leta 1946. Izdajatelj: VEZA, Vesna Založnik s.p. vesna.zaloznik@guest.arnes.si
- (6) Jelen, M., Jelen I., Ukmar, M. (2006). *Šah za omrežja. Priročnik za učitelje*. Zgoščenka. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- (7) Predavatelj (2007a), zbral Jelen, I. *Seminar Šah 1 – šahovske osnove*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. (188 strani.)
- (8) Predavatelj (2007b), zbral Jelen, I. *Seminar Šah 2 – šahovsko kombiniranje*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. (165 strani.)
- (9) Predavatelj (2007c), zbral Jelen, I.. *Seminar Šah 3 – šahovska strategija*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. (136 strani.)

11. IZVAJANJE PREDMETA

Nepopolna²⁴ preglednica izvajanja izbirnega predmeta šah v obdobju 2002 – 2007

Šolsko leto	Program:	Število šol	Število učencev	pvp	std	max	min
2002/03	?	?	?	?	?	?	?
2003/04	šah 1	8	151	?	?	?	?
2004/05	?	?	?	?	?	?	?
2005/06	šah 1	42	737	18	±8	48	6
	šah 2	4	54	14	±1	15	12
	šah 3	4	62	16	±6	21	9
	skupno:	50	853	17	±7	48	6
2006/07	šah 1	21	338	17	±8	39	7
	šah 2	5	69	14	±6	22	9
	šah 3	6	82	14	±5	22	8
	skupno:	32	489	16	±7	39	7

Legenda:

- pvp = povprečno število vključenih učencev
- std = standardni odklon od povprečnega števila vključenih učencev
- max = največje število vključenih učencev
- min = najmanjše število vključenih učencev.

Komentar k preglednici:

- V prvih dveh šolskih letih po sprejetju učnega načrta, 2002/03 in 2003/04, še ni bilo izobraženih učiteljev. Vseeno se je v šolskem letu 2003/04 izbirni predmet izvajal že na osmih osnovnih šolah.
- Podatkov za šolsko leto 2004/05 v preglednici ni. Tedaj so imeli učitelji za seboj že opravljen seminar Šah 1 – šahovske osnove.
- V šolskem letu 2005/06 je opazno že presenetljivo veliko število vključenih šol in učencev, zlasti če upoštevamo,
 - o da programa Šah za omrežja še niso imeli na razpolago;
 - o da učitelji še niso imeli opravljenih vseh treh predpisanih seminarskih programov;
 - o da znatno število učiteljev, ki so izvajali predmet, ni imelo opravljenih niti prvih dveh izmed treh PRP programov;²⁵
 - o da so na nekaterih šolah že izvajali programe šah 2 in šah 3, čeprav delovni listi za ta dva programa še niso pripravljeni.
- Za šolsko leto 2006/07 je opazen precejšen padec števila vključenih šol in učencev, ki ga po velikem navdušenju v prejšnjem šolskem letu, lahko pripisujemo bolj realistični presoji izpolnjenosti sistemskih, strokovnih in kadrovskih pogojev za uspešno izvajanje učnega načrta izbirnega predmeta šah. Vendar je bilo število vključenih šol še vedno bistveno višje od števila učiteljev, ki so opravili vse tri predpisane programe seminarskega usposabljanja. 31 različnih programov se je izvajalo na 28 šolah, medtem, ko je bilo vseh

učiteljev, ki so opravili vsa tri PRP seminarska usposabljanja, 13. Izvajanih je bilo 11 programov šah 2 in šah 3, čeprav delovni listi za ta dva programa še niso pripravljene.

- Iz podatkov o povprečnem številu učencev, o standardnih odklonih in o največjem številu učencev, je razvidno, da je v mnogih primerih število učencev pri posameznem programu presegalo število 20. Iz podatkov ni razvidno ali so v teh primerih učenci bili razdeljeni v dve skupini ali ne. V primeru, da niso bili, bi to pomenilo, da osnovni pogoji za uspešno izvajanje predmeta niso bili zagotovljeni. Enaka ugotovitev velja tudi za morebitne primere, da predmet ni bil izvajan v računalniški učilnici ali, da ni bil izvajan s pomočjo namenskih računalniških šahovskih izobraževalnih programov.²⁶

12. FINANCIRANJE

Financiranje uvajanja izbirnega predmeta šah v osnovno šolo je bilo krito iz državnih javnih financ, na nekaterih področjih (izobraževanje multiplikatorjev, priprava e-gradiv) deloma tudi iz evropskih strukturnih skladov.

V primerjavi s financiranjem uvajanja drugih izbirnih predmetov, je potrebno poudariti posebnost, da strokovno podpora uvajanju izbirnega predmeta šah:

- nudi panožna strokovna športna zveza (Šahovska zveza Slovenije),
- ki jo zagotavlja Šahovska zveza Slovenije, krije zveza iz lastnih sredstev, ker sredstva iz javnih financ v ta namen niso bila predvidena oziroma jih ni bilo mogoče zagotoviti.

B. OCENA STANJA JESENI 2007

- (1) Začetno obdobje uvajanja izbirnega predmeta 2002 - 2007 je pokazalo, da je za predmet dovolj zanimanja in je uvedba upravičila pričakovanja.
- (2) Učni načrt izbirnega predmeta ter predpisani program nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja učiteljev predmeta sta se pokazala za solidna in trenutno ni videti potrebe po njunem večjem spreminjanju.
- (3) Zamisel, da se šahovska vzgoja v osnovni šoli izvaja v dveh oblikah, ki se med seboj dopolnjujeta, v obliki izbirnega predmeta (teorija) in interesne dejavnosti (praksa), se je pokazala za ustrezno.
- (4) Zamisel, da se predmet izvaja v računalniški učilnici, s pomočjo računalniških šahovskih izobraževalnih programov, je doslej v praksi upravičila pričakovanja. Za dokončno oceno je prezgodaj, ker se je prva generacija učiteljev usposobila za delo s programom Šah za omrežja šele avgusta 2006.
- (5) Računalniška programa Šah za omrežja in Fritz sta se v dosednji praksi izbirnega predmeta in usposabljanja učiteljev pokazala za ustrezna, pričakuje pa se poprava nekaterih manjših pomanjkljivosti v naslednji različici programa Šah za omrežja.
- (6) Sedanji normativ za najvišje število učencev v skupini je previsok: ni skladen s strokovno zahtevo, da mora imeti pri pouku izbirnega predmeta šah vsak učenec delovno mesto za svojim računalnikom, povezanim v računalniško mrežo.
- (7) Poleg računalniških šahovskih izobraževalnih programov so za uspešno izvajanje predmeta potrebni tudi večnamenski delovni listi in učbenik, uporabni za učenje, utrjevanje in preverjanje znanja prek svetovnega spleta, ki se jih za prilagojene oblike učenja, utrjevanja, preverjanja in ocenjevanje znanja, da uporabljati tudi v natisnjeni obliki.
- (8) Seminarske brošure šah 1, šah 2 in šah 3 začasno nadomeščajo učbenik izbirnega predmeta.
- (9) Delovni listi Šah 1 – šahovske osnove, ki so bili pripravljeni v elektronski obliki februarja 2005, so v uvajalni fazi glavna praktična opora učiteljem pri utrjevanju, preverjanju in ocenjevanju znanja pri programu šah 1. Delovne liste je potrebno pripraviti tudi za programa šah 2 in šah 3.
- (10) Proces izobraževanja izobraževalcev učiteljev (multiplikatorjev) se nadaljuje. Izpeljati je potrebno še osvežitvene seminarje. Razmisliti je potrebno tudi o možnostih razširitve kroga izobraževalcev z novimi kandidati.
- (11) Proces izobraževanja učiteljev s predpisanimi programi se nadaljuje, ker vse potrebe po tovrstnem izobraževanju še niso pokrite. Glede na to, da v šolskem letu 2007/08 izpeljave PRP seminarjev Šah 1 – šahovske osnove, niso več predvidene, se bo kandidate

predvidoma preusmerilo na seminarje, ki se po enakem programu izvajajo v okviru RO programov.

(12) V skladu s pričakovanji se je izkazalo, da je izvajanje izbirnega predmeta šah pedagoško in didaktično-metodično zahtevno področje dela, ki zahteva:

- a. dobro poznavanje osnov splošne šahovske teorije in klasične šahovske kulture;
- b. dobro poznavanje posebne didaktike in metodike šahovskega pouka;
- c. znanje uporabe računalniške šahovske izobraževalne tehnologije pri pouku.

(13) Na področju šahovske kulture, oziroma na področju umskega športa, so ugotovljeni razvojni infrastrukturni primanjkljaji institucionalnega sistema²⁷, ki se v Sloveniji odražajo v tem:

- a. da v nacionalnih programih še vedno ni opredeljen javni interes za razvoj šahovske kulture, čeprav je ta spričo velikih razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih potencialov šaha očiten;
- b. da visokošolske športne institucije v Sloveniji strokovno, razvojno-raziskovalno, programsko in kadrovsko še vedno pokrivajo samo telesno (gibalno) področje športa, ne pa tudi šahovskega oziroma umskega športnega področja;
- c. da v okviru rednega dodiplomskega izobraževanja učiteljev, ob najmanj desetih rednih ali izbirnih predmetih za posamezne telesno-gibalne športne panoge,²⁸ še vedno ni izbirnega predmeta iz šahovske vzgoje, čeprav bi bil takšen predmet za učitelje vseh smeri potreben – tudi za utrjevanje strokovnih temeljev že obstoječega predpisanega programa nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja učiteljev izbirnega predmeta šah v osnovni šoli;
- d. da visokošolske razvojno-raziskovalne institucije s področja športa vsebinsko še vedno ne pokrivajo šahovskega oziroma umskega športnega področja, čeprav bi bil šahovski razvojno-izobraževalni laboratorij potreben tudi za izbirni predmet v osnovni šoli, oziroma, gledano širše, za:
 - i. razvoj posebnih didaktik in metodik šahovske vzgoje, šahovskega pouka ter šahovskega treniranja za različne stopnje posameznikovega spoznavnega razvoja;
 - ii. programski razvoj izobraževanja šahovskih učiteljev in trenerjev;
 - iii. spremljanje razvoja splošne šahovske teorije in klasične šahovske kulture.

SKLEPNA OCENA GLEDE TRENUTNIH POGOJEV ZA IZVAJANJE IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V OSNOVNI ŠOLI je,

- a.** da so osnovni strokovni pogoji za izvajanje izbirnega predmeta šah v osnovni šoli, zlasti za izvajanje temeljnega programa šah 1, izpolnjeni zadovoljivo, ob pogoju,
 - i.** da je za izvajanje predmeta na razpolago ustrezno opremljena računalniška učilnica in
 - ii.** da število učencev v skupini ne presega števila 20;
- b.** da pogoji za optimalno izkoriščanje vzgojno-izobraževalnih potencialov izbirnega predmeta šah v osnovni šoli, še niso zadovoljivo izpolnjeni:
 - i.** na področju priprave delovnih listov in učbenika v pisni in v interaktivni obliki za uporabo prek svetovnega spleta
 - ii.** na področju temeljnega izobraževanja učiteljev izbirnega predmeta, v povezavi z delujočim predpisanim programom njihovega nadaljnjega izobraževanja in usposabljanja;
 - iii.** na področju nadaljnjega razvoja didaktike in metodike šahovskega pouka.

SKLEPNA UGOTOVITEV GLEDE POGOJEV NADALJNJEGA RAZVOJA IZBIRNEGA PREDMETA ŠAH V SLOVENSKI OSNOVNI ŠOLI, V SMERI IZKORIŠČANJA RAZVOJNO-FORMATIVNIH IN VZGOJNO-IZOBRAŽEVALNIH POTENCIALOV ŠAHA:

- a.** Uvajanje izbirnega predmeta šah poteka ob strokovni podpori Šahovske zveze Slovenije. Gre za prehodno rešitev, ki se je izkazala kot primerna za prvo fazo uvajanja predmeta. Na dolgi rok ni vzdržna, ker ni sistemsko urejena. V naslednji fazi bi kazalo strokovno podporo uvajanju, izvajanju in razvoju predmeta, urediti sistemsko, prek ustreznih visokošolskih in drugih institucij rednega šolskega in razvojno-raziskovalnega sistema.
- b.** Optimalno izkoriščanje velikih razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih potencialov šahovske vzgoje v slovenski osnovni šoli ogrožajo nekateri evidentni razvojni zaostanki na področju systemske oziroma institucionalne razvojno-raziskovalne in izobraževalno-kadrovske podpore razvoju kulture, didaktike in metodike šahovske vzgoje. Vzroke razvojnih zaostankov je iskati predvsem v tem, da slovenske visokošolske institucije s področja športa strokovno, razvojno-raziskovalno, kadrovsko in programsko, še vedno pokrivajo samo področje telesnega (gibalnega) športa, medtem ko teh nalog na področju umskega športa oziroma šaha, še ne opravljajo.

C. NALOGE

- (1) Sedanji normativ za gornjo mejo velikosti skupine pri izbirnem predmetu šah je previsok. Doseči bi bilo potrebno, da velikost skupine pri izbirnem predmetu šah ne bi presegala števila 20, oziroma, da bi pri pouku, ki poteka v računalniški učilnici, imel vsak učenec delovno mesto za svojim računalnikom..
- (2) Razvojni skupini za e-šah se je mandat iztekkel. Predlog za nadaljevanje dela je bil posredovan pomladi 2006. Delovanje skupine je potrebno za dokončanje začetih in pripravo načrtovanih e-projektov.
- (3) Strokovni skupini šah je letos 15. oktobra potekel mandat. Delovanje skupine je potrebno še naprej:
 - za pripravo osvežitvenih seminarjev za izobraževalce učiteljev (multiplikatorje) in
 - za pripravo programov posodobitvenih seminarjev za učitelje.V tem okviru je potrebno najprej pripraviti osvežitvena seminarja za izobraževalce učiteljev šah 2 in šah 3 ter se pripraviti na izpeljavo posodobitvenega seminarja za učitelje šah 1, ki je načrtovan pomladi 2008.
- (4) Nadaljevati bo potrebno z že lani pomladi prijavljenimi e-projekti, ki se še niso začeli ali so bili prekinjeni²⁹, oziroma z e-projekti, ki so bili napovedani decembra 2006:
 - priprava predlogov podjetju TEKOS d.o.o. za posodobitev programa Šah za omrežja, v skladu s predloženim e-projektom;
 - priprava podrobnejšega seznama IKT kompetenc učiteljev izbirnega predmeta šah;
 - dopolnitev delovnih listov šah 1 z delovnimi listi šah 2 in šah 3 oziroma priprava delovnih listov in
 - učbenika,za vse tri letnike, v posodobljeni obliki: delovni listi in učbenik so namenjeni učiteljem za pripravo na poučevanje in preverjanje ter učencem za vadbo, utrjevanje, urjenje in samopreverjanje znanj iz vsebin izbirnega predmeta, prek svetovnega spleta, lahko tudi v natisnjeni obliki, na način, opisan v omenjenem predlogu.³⁰
- (5) Učna gradiva in didaktični pripomočki za izbirni predmet šah, ki so objavljena na spletni strani Šahovske zveze Slovenije, je potrebno:
 - v prvi fazi dopolniti s preostalimi že pripravljenimi gradivi,
 - v naslednji fazi urediti in objaviti na spletnem portalu učnih gradiv Ministrstva za šolstvo oziroma Zavoda RS za šolstvo.
- (6) Izobraževanje učiteljev: izvajati seminarje predpisanih programov za učitelje, oziroma seminarjev, ki potekajo po sprejetih programih za učitelje, ki jih izvajajo multiplikatorji.
- (7) Lektoriranje oziroma posodobitev ter publiciranje učnega načrta.

D. IZZIVI

(1) Razširitev osnovnošolske šahovske interesne dejavnosti na čim večje število osnovnih šol:

- i.** s pomočjo kakovostnega usposabljanja njenih mentorjev,
- ii.** s pripravo ustreznih metodik šahovskega učenja in igranja ter pedagoških priporočil glede igralnih pogojev na šahovskih tekmovanjih za različne stopnje spoznavnega razvoja učencev od 1. do 9. razreda;
- iii.** z osveščanjem vseh partnerjev (otrok, staršev, šol, okoliških šahovskih klubov, občinskih športnih zvez...):
 - a.** o razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih koristih šahovskega igranja in učenja;
 - b.** o komplementarnosti osnovnošolske šahovske interesne dejavnosti in izbirnega predmeta, ki dajeta skupaj pomnoženi vzgojno-formativni in vzgojno-izobraževalni učinek.³¹

(2) Izidi nekaterih študij in raziskav kažejo, da učenje šaha v šolskem obdobju:

- i.** zvišuje učenčeve sposobnosti prostorske predstavljalnosti, numerične sposobnosti in verbalne zmožnosti;³²
- ii.** koristi učenčevemu kognitivnemu razvoju, in pripomore k učni uspešnosti pri šolskih testih;³³
- iii.** pomembno korelira z višino učenčevih izidov na matematičnih in znanstvenih testih;³⁴
- iv.** okrepi domišljijo, spomin, organizacijske sposobnosti in uspešnost pri šolskih predmetih;³⁵
- v.** razvija logično mišljenje in intelektualno sposobnost za učenje, prispeva k šolski uspešnosti, k večji pripravljenosti za razmišljanje in k učinkovitosti razmišljanja ter k razvoju refleksivnega spoznavnega sloga;³⁶
- vi.** zvišuje učenčeve matematične sposobnosti;³⁷
- vii.** zvišuje učenčeve bralne dosežke;³⁸
- viii.** spodbuja sestavine ustvarjalnega mišljenja kot so izvirnost (originalnost), tekočnost idej (fluentnost), miselna elastičnost in razvijanje idej;³⁹
- ix.** razvija neodvisno mišljenje in osebno aktivnost;⁴⁰
- x.** bolj pripomore k uspešnosti pri reševanju testov ustvarjalnega in kritičnega mišljenja⁴¹ kot učenje po drugih programih za razvijanje mišljenja;⁴²

xi. deluje kot spodbujevalni sistem, ki pospeši višanje inteligenčnega količnika osnovnošolskih otrok obeh spolov vseh socialno-ekonomskih slojev;⁴³

xii. zvišuje učenčevo samospoštovanje in samopodobo;⁴⁴

xiii. koristi in je priporočljivo za učence vseh ravni sposobnosti in nadarjenosti, še posebej za zelo nadarjene.⁴⁵

Študije in raziskave z obravnavanega področja bi bilo potrebno dopolniti z novimi.⁴⁶

- (3) Izidi študije o možnostih prenosa znanj reševanja šahovskih problemov na druga področja, kažejo, da do prenosa lahko pride, če je to učni cilj.⁴⁷
- (4) Nadaljnji razvoj posebne didaktike in metodike šahovskega pouka in učenja pri izbirnemu predmetu, s poudarkom na tistih šahovskih vsebinah, postopkih in veščinah iz učnega načrta, za katere se na podlagi dosedanjih sklepanj, opazanj in raziskav predpostavlja, da spodbujajo in razvijajo učenčeve odlike mišljenja, oziroma imajo pozitivno prenosno moč na druga šolska predmetna področja.⁴⁸
- (5) Vpliv časovnih omejitev razmišljanja pri šahovskem igranju in učenju na razvoj odlik učenčevega mišljenja.⁴⁹ Ali sme šahovsko učenje in igranje v osnovni šoli potekati tudi v pospešenem, oziroma hitropoteznem času za razmišljanje?⁵⁰
- (6) Za dolgoročni razvoj in utrditev predmeta je potrebno temeljne strokovne, programske in kadrovske pogoje zagotoviti znotraj ustreznih visokošolskih institucij, oziroma institucij rednega šolskega sistema. Sedanje stanje, ko je izbirni predmet usodno odvisen od strokovne podpore Šahovske zveze Slovenije, je prehodna, nesistemska rešitev, ki na dolgi rok ni vzdržna niti za predmet niti za šahovsko organizacijo.
- (7) Zaradi visoke strokovne in didaktično-metodične zahtevnosti poučevanja izbirnega predmeta šah,⁵¹ je po končanem prehodnem obdobju za dolgoročno utrditev in razvoj predmeta potrebno, da se:
 - i. za razvoj posebne didaktike in metodike šahovskega poučevanja in učenja ter
 - ii. za izobraževanje učiteljev izbirnega predmeta šah in mentorjev osnovnošolske šahovske interesne dejavnosti,poskrbi v okviru ustreznih visokošolskih institucij,⁵² oziroma v okviru rednega šolskega sistema;
 - iii. preuči možnost uvedbe dodiplomskega izbirnega predmeta iz šahovske vzgoje na Fakulteti za šport, za študente vseh učiteljskih smeri.
- (8) Optimalna starost za začetek šahovskega učenja sega od predšolske starosti, prek zgodnjega šolskega obdobja, vse do 12. leta starosti.⁵³ Nekateri menijo, da bi šah lahko bil vključen tudi v obvezni program srednješolskega izobraževanja.⁵⁴

E. VIZIJA

Zagotovijo se sistemski pogoji za optimalno izkoriščanje razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih potencialov šahovskega učenja in igranja v osnovni šoli. Za to je potrebno, da

- (1) da se šah umesti v nacionalni program športa kot razvojno in vzgojno formativno sredstvo in kot pomembno področje javnega interesa,
- (2) da začnejo visokošolske športne institucije strokovno, razvojno-raziskovalno, kadrovsko in programsko pokrivati šah kot področje umske kulture, kot razvojno in vzgojno-formativno sredstvo ter kot umsko športno področje, podobno kot pokrivajo telesno športno področje.

F. STRATEGIJA

Uvajanje izbirnega predmeta šah v osnovno šolo je del širših prizadevanj za izkoriščanje vzgojno-formativnih potencialov šahovske igre, v katerega sodijo tudi:

- (1)** Prizadevanja, da se v okviru ustreznih visokošolskih institucij poskrbi za
 - a.** izobraževanje učiteljev izbirnega predmeta šah
 - b.** izobraževanje mentorjev osnovnošolske šahovske interesne dejavnosti,
 - c.** razvoj posebne didaktike in metodike šahovskega poučevanja in učenja.
- (2)** Ustvarjanje pogojev, ki so potrebni za oblikovanje otrokovega trajnejšega interesa za šahovsko igro. Pri tem je poleg pedagoških in psiholoških pogojev odločilno zlasti pozitivno družbeno vrednotenje šahovske kulture, tako v makro kot v mikro-socialnem okolju (Krogus 1986).
- (3)** Množičnejše in kvalitetnejše izobraževanje šahovskih učiteljev (in trenerjev), ki bi morale spričo visokih zahtev po pedagoški izobraženosti in poudarjene povezave šaha s psihologijo potekati v okviru posebnih šahovskih usmeritev na visokošolski ravni - v interdisciplinarnem okviru pedagoških, psiholoških in športnih fakultet.⁵⁵
- (4)** Prizadevanja za ustrezno umestitev šaha kot dejavnosti, ki je najpomembnejši predstavnik umskega športnega področja, v slovenski športni prostor in v tem okviru tudi:
 - a.** za uvedbo dodiplomskega izbirnega predmeta iz šahovske vzgoje za študente vseh učiteljskih smeri;
 - b.** za odprtje šahovskega razvojno-izobraževalnega laboratorija pri Inštitutu za šport Fakultete za šport.
- (5)** Prizadevanja za doseganje ciljev nacionalnega programa razvoja šahovske kulture.

G. ZAKLJUČEK

- 1.** Uvajanje izbirnega predmeta šah v osnovno šolo je doslej potekalo razmeroma uspešno.
- 2.** Sklepna ocena glede trenutnih pogojev za izvajanje izbirnega predmeta šah v osnovni šoli, je:
 - a.** da so osnovni strokovni pogoji za izvajanje izbirnega predmeta šah v osnovni šoli, zlasti za izvajanje temeljnega programa šah 1, izpolnjeni zadovoljivo, ob pogoju,
 - i.** da je za izvajanje predmeta na razpolago ustrezno opremljena računalniška učilnica in
 - ii.** da število učencev v skupini ne presega števila 20;
 - b.** da pogoji za optimalno izkoriščanje vzgojno-izobraževalnih potencialov izbirnega predmeta šah v osnovni šoli, še niso zadovoljivo izpolnjeni:
 - i.** na področju priprave delovnih listov in učbenika v pisni in v interaktivni obliki za uporabo prek svetovnega spleta
 - ii.** na področju temeljnega izobraževanja učiteljev izbirnega predmeta, v povezavi z delujočim predpisanim programom njihovega nadaljnega izobraževanja in usposabljanja;
 - iii.** na področju nadaljnega razvoja didaktike in metodike šahovskega pouka.
- 3.** Sklepna ugotovitev glede pogojev nadaljnega razvoja izbirnega predmeta šah v slovenski osnovni šoli, v smeri izkoriščanja razvojnih in vzgojnih formativnih potencialov šaha:
 - a.** Uvajanje izbirnega predmeta šah poteka ob strokovni podpori Šahovske zveze Slovenije. Gre za prehodno rešitev, ki se je izkazala kot primerna za prvo fazo uvajanja predmeta. Na dolgi rok ni vzdržna, ker ni sistemsko urejena. V naslednji fazi bi kazalo strokovno podporo uvajanju, izvajanju in razvoju predmeta, urediti sistemsko, prek ustreznih visokošolskih in drugih institucij rednega šolskega in razvojno-raziskovalnega sistema.
 - b.** Optimalno izkoriščanje velikih razvojno-formativnih in vzgojno-izobraževalnih potencialov šahovske vzgoje v slovenski osnovni šoli ogrožajo nekateri evidentni razvojni zaostanki na področju systemske oziroma institucionalne razvojno-raziskovalne in izobraževalno-kadrovske podpore razvoju šahovske kulture. Vzroke razvojnih zaostankov je iskati predvsem v tem, da slovenske visokošolske institucije s področja športa strokovno, razvojno-raziskovalno, kadrovsko in programsko, še vedno pokrivajo samo področje telesnega (gibalnega) športa, medtem ko teh nalog na področju umskega športa oziroma šaha, še ne opravljajo.

DOKUMENTI:

- [1] 1989: *Projekt razvoja kakovosti šaha v Sloveniji*. Šahovska zveza Slovenije, Občni zbor. Nosilec projekta: Komisija za kakovostni šah, predsednik Franc Gazvoda. Pripravljalavec/avtor: Iztok Jelen.
- [2] 1991: *Nacionalni program šahovske kulture v Republiki Sloveniji*. Šahovska zveza Slovenije (nosilec projekta in pripravljalavec Iztok Jelen).
- [3] 2002, julij: *Učni načrt izbirnega predmeta šah. Šah 1 (šahovske osnove), Šah 2 (šahovsko kombiniranje), Šah 3 (šahovska strategija)*. Predlagatelj: Šahovska zveza Slovenije. Pripravljalca/avtorja: Iztok Jelen in Marjana Jelen. Sprejel Strokovni svet RS za splošno izobraževanje, 4. 7. 2002.
- [4] 2003: *Zaključno poročilo o evalvaciji triletna višje šahovske šole ŠZS. Učni krog 1998/2001*. Šahovska zveza Slovenije.
- [5] 2004, februar: *Poročilo podjetju B2 o izpeljanem RO seminarju Izobraževanje za uporabo nove programske opreme I*. Prilogi: zgoščenka z opravljenimi seminarskim nalogami udeležencev, izpolnjeni evalvacijski listi udeležencev in zbirnik evalvacijskih izidov. Pripravil koordinater Iztok Jelen.
- [6] 2003, februar: *Načrt druge faze uvedbe izbirnega predmeta šah*. Dopis Šahovske zveze Slovenije Ministrstvu za šolstvo in šport.
- [7] 2004, julij: *Načrt razvojne skupine za e-šah, obdobje 2004-2005*. Predlog razvojne skupine za e-šah Zavodu RS za šolstvo.
- [8] 2004-2005: *Poročila o sestankih razvojne skupine za e-šah in ekspertne skupine za šah*. Pripravil koordinater Iztok Jelen.
- [9] 2004, maj: Predpisani programi za učitelje izbirnega predmeta šah: šah 1 (šahovske osnove), šah 2 (šahovsko kombiniranje), šah 3 (šahovska strategija). RPS – avtor: Iztok Jelen. Sprejel programski svet Ministrstva za šolstvo in šport.
- [10] 2004, december: *Poročilo Zavodu RS za šolstvo o izpeljanem seminarskem izobraževanju multiplikatorjev šah 2 za izvajanje RO seminarjev šah 1 in šah 2*. Prilogi: zgoščenka z opravljenimi seminarskim nalogami udeležencev in evalvacijo seminarskih predstavitev. Pripravil koordinater Iztok Jelen.
- [11] 2004: Program RO seminarjev, ki jih za učitelje izvajajo multiplikatorji: Šah 1 – šahovske osnove in Šah 2 – šahovsko kombiniranje. Pripravljalavec/avtor Iztok Jelen (programa sta enaka PRP programom za učitelje šah 1 oziroma šah 2). Sprejel programski svet za RO izobraževanje.
- [12] 2004, januar: *Sklep o imenovanju ekspertne skupine za šah, mandat za leto 2004*. Zavod RS za šolstvo.
- [13] 2006: *Sklep o imenovanju strokovne skupine za šah, mandat za leto 2006 in 2007* (do 15.10. 2007). Zavod RS za šolstvo.
- [14] 2004: *Sklep o imenovanju razvojne skupine za e-šah. Mandat za leti 2004 in 2005*. Zavod RS za šolstvo.
- [15] 2004-2007: *Poročila Zavodu RS za šolstvo o izpeljanih PRP seminarjih za učitelje izbirnega predmeta šah*. 11 poročil o 11 seminarjih. Priloge: zgoščenke z opravljenimi seminarskim nalogami udeležencev, izpolnjeni evalvacijski listi udeležencev in zbirniki evalvacijskih izidov. Pripravil koordinater Iztok Jelen.

- [16] 2003-2004: Prijava e-projektov za pripravo/nakup računalniške šahovske izobraževalne opreme Chess School for Networks (2003) in Fritz (2004). Zavod RS za šolstvo, Oddelek za izobraževalno tehnologijo (mag. Alenka Žibert) in razvojna skupina za e-šah.
- [17] 2004: Prijava e-projekta Delovni listi šah, v treh delih: šah 1, šah 2 in šah 3 – 1. del projekta, Delovni listi šah 1. Pripravila razvojna skupina za e-šah. Zavodu RS za šolstvo, Oddelku za izobraževalno tehnologijo (mag. Alenka Žibert).
- [18] 2004: *Prijava e-projekta Šah za omrežja. Priročnik za učitelje*. Pripravila razvojna skupina za e-šah. Zavodu RS za šolstvo, oddelku za izobraževalno tehnologijo (mag. Alenka Žibert).
- [19] 2006, marec: *Prijava e-projektov*
 - a. *Delovni listi šah 2 (nadaljevanje projekta Delovni listi šah)*
 - b. *Priprava predlogov razvojne skupine za e-šah za pripravo nove različice programa Šah za omrežja*
 - c. *Priprava seznama IKT kompetenc učiteljev izbirnega predmeta šah*. Pripravila razvojna skupina za e-šah. Zavodu RS za šolstvo (Matjaž Varšek, mag. Rado Wechterbach oziroma Alenka Adamič).
- [20] 2006, marec: *Predlog za podaljšanje mandata razvojni skupini za e-šah*. Pripravil koordinator Iztok Jelen. Zavodu RS za šolstvo (Matjaž Varšek).
- [21] 2006, junij: *Specific Educational Measures to Promote all Forms of Giftedness at School in Europe*. Working Document. European Commission. Directorate-General for Education and Culture. Str. 8 in 42. Objavljeno na omrežju EURYDICE.
- [22] 2006, junij: *Poročilo Zavodu RS za šolstvo o izpeljanem osvežitvenem seminarju za multiplikatorje šah* (priprava na izpeljavo seminarja šah 1). Pripravil koordinator Iztok Jelen.
- [23] 2006, september: *Poročilo Zavodu RS za šolstvo o izpeljanem seminarskem izobraževanju multiplikatorjev šah za novo temo šah 3*. Pripravil koordinator Iztok Jelen.
- [24] 2006, november: *Poročilo podjetju KOPO d.o.o. o RO seminarju šah 1, ki so ga za učitelje izpeljali multiplikatorji*. Priloge: zgoščenka s seminarskimi nalogami udeležencev, izpolnjeni evalvacijski listi in zbirnik izidov. Pripravil vodja tima Niko Praznik. Prilogo o seminarskih nalogah pripravil mentor Aljoša Grosar.
- [25] 2006, november: *Program RO seminarjev, ki jih za učitelje izvajajo multiplikatorji: šah 3 – šahovska strategija*. Pripravljavec/avtor Iztok Jelen (program je enak PRP programu za učitelje šah 3. Sprejel programski svet za RO izobraževanje).
- [26] 2005-2007: *Izpolnjeni vprašalniki o uvajanju izbirnega predmeta*. Izpolnili udeleženci na osmih PRP seminarjih, izpeljanih od marca 2005 do avgusta 2007.
- [27] 2007, marec: *Program posodobitvenega (PSD) seminarja Šah 1 – šahovske osnove za učitelje izbirnega predmeta šah*. Pripravila strokovna skupina za šah. Objavljeno v Katalogu Zavoda RS za šolstvo, šolsko leto 2007/08.
- [28] 2007, 26. oktober: *Javni razpis za izobraževanje učiteljev za uporabo IKT pri n poučevanju in učenju ter izdelavo e-gradiv*. MŠŠ-IZO4-RO-380-10/2007.

VIRI IN LITERATURA:

- ALEKSEJEV, N. G. (1990). *Šahmati i razvitije mišljenja*. V: *Šahmati: nauka, opit, masterstvo*. Uredil Zlotnik, B. A. Moskva: Visšaja škola, str. 51-54.
- BEVAND, Larry (1986). *Canadian classroom chess*. V: 27th Chess Olympiad. Bulletin No 12. Dubai.
- BINET, Alfred (1894). *Psychologie des grands calculateurs et joueurs des échecs*. Paris: Hachette.
- BIDEV, Pavle (1972): *Šah simbol kozmosa* (Geneza šahovske igre od kineske astrologije do indijske mistike). Skopje: Organizacioni odbor šahovske olimpijade.
- BLANCO, Uvencio (2001). *The Chess Teaching System*. Caracas. Published by FIDE. Milano: Verpal.
- BOGOJAVLENSKAJA, D. B. (1990) V: *Ot igri – k intelektu: Prodolženije temi*. Učiteljskaja gazeta. Št. 48.
- BOTVINIK, M. M. (1978). *Iskustvo li šahmati?* V: *Polveka v šahmatah*. Fizkultura i sport. Moskva. Str. 258-266.
- BOTVINIK, M. M. (1994a). *Otkritoje pismo delegatam generalnoj asamblej FIDE*. V reviji: 64 – Šahmatnoje obozrenije. Št. 23-24, str. 30.
- BOTVINIK, M. M. (1994b). *Šahmati i vremena. Omračeni jubilej FIDE*. V reviji: 64 – Šahmatnoje obozrenije. Št. 23-24, str. 35-36.
- CHASE, W. G., & SIMON, H. A. (1973). *Perception in chess*. Cognitive Psychology, Št. 4, str. 55-81.
- CELONE, J. (2001). *The Effects of a Chess Program on Abstract Reasoning and Problem-Solving in Elementary School Children*. Ann Arbor, MI. Bell & Howell Information and Learning Co.
- CELONE, J. (2001). *Why Chess?* Pridobljeno 3.11.2007 s spletnega portala Educational Technologies, <http://www.edutechchess.com/whychess.html>.
- CHALLENGING MATHEMATICS. Pridobljeno 30. 10. 2007 s spletnega portala www.chess-math.org/. Chess'n Math Association, Canada's National Scholastic Chess Organization, 1681 Bayview Avenue, Toronto, Ont. M4G 3C1.
- CHRISTIAEN, J. (1976). *Chess and Cognitive Development*. Doktorska disertacija. Prevedel Stanley Epstein. V: Ferguson, Robert (1995).
- CLEVELAND, A. A. (1907). *The Psychology of chess and learning to play it*. American Journal of Psychology, Št. 18, str. 269-308.
- DAUVERGNE, P. (2000). *The Case for Chess as a Tool to Develop Our's Children's Minds*. Pridobljeno 25.10.2007 s <http://www.auschess.org.au/articles/chessmind.htm>.
- DAVIDOV, V. V. (2006). *Poslednije vistuplenija* – <http://www.experiment.lv/rus/biblio/last/htm>. V: Timofejev (2003).
- DJAKOW, I. N., PETROWSKI, N. W. & RUDIK, P. A. (1927). *Psychologie des Schachspiels*. Berlin: de Gruyter.
- DRUMMOND, T. (2000, February). *Harlem's chess kings*. Time, 155, 8. V: Ho (2006).
- ELYOT, Sir Thomas (1551): *Book of the Governor*.
- ESSEGERN, K. (1988). *Is health maintained by playing chess?* V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.
- FERGUSON, R. C. (1988). *Development of Reasoning and Memory through Chess*. V: Ferguson (2007).

- FERGUSON, R., C. (1994). *Teaching the Fourth R (Reflective Reasoning) through Chess*. Doktorska disertacija.
- FERGUSON, R., C. (1995). *Chess in Education. Research summary*. Paper Presented at the Chess in Education A Wise Move Conference, Borough of Manhattan Community College, New York, NY. Pridobljeno 25. 10. 2007 s <http://www.gardinerchess.com/publicationsbenefits/ciers.pdf>.
- FERGUSON, R. C. (2006). *Teacher's Guide: Research and Benefits of Chess*. Pridobljeno 11. 10. 2006 s www.quadcitychess.com/benefits_of_chess.html.
- FINKENZELLER R., ZIEHR W., BUHRER E.M. (1989): *Chess - a celebration of 2000 years*. Key Porter Books. Toronto.
- FRANK, Albert (1974). *Chess and Aptitudes*. Doktorska disertacija. Zaire. Prevedel Stanley Epstein. V: Ferguson, Robert (1995).
- FRANKLIN, Benjamin (December 1786): *Morals on Chess*. Columbian Magazin.
- GERŠUNSKIJ B., KROGIUS N. (1987): *Gimnastika uma, sredstvo vospitanija*. V: Sovjetskaja pedagogika. Št 1. Moskva.
- GAUDREAU, Louise (1992). *Etude Comparative sur les Apprentissages en Mathématiques 5e Année*. Študija, ki primerja predlagani novi učni načrt matematike s tradicionalnim. (Avtorja Michel in Robert Lyons. ISBN 2-89114-472-4. La Chenelière & McGraw Hill. Montreal.
- GOBET, F., CAMPITELLI, G. (2005). *Educational benefits of chess instruction: A critical review*. ESCR Centre for Research in Development, Instruction and Training. School of Psychology. University of Nottingham.
- GONČAROV V. (1989). *Usinovlenije "mišutki"?* V: 64 – Šahmatnoje obozrenije. Št 9. Moskva.
- GROBELŠEK, Ana (2007). *Vzgojne in izobraževalne razsežnosti šahovske igre*. Diplomsko delo. Mentorica dr. Jana Kalin. Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. Oddelek za pedagogiko in andragogiko.
- de GROOT, A. D. (1965). *Thought and Choice in Chess*. Haag: Mouton 2. izdaja 1978.
- GRŠKI IN ŠVEDSKI PROJEKT ŠOLSKEGA ŠAHA (1992). V: Šahovska misel, št. 4/1992.
- HARTMANN, Helmut (1988). *Development of a personality by chess in extracurricular activities*. V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.
- HO, Frank (2006). *Benefits of Chess for Academic Performance and Creative Thinking*. V: Ho Math and Chess Research and Articles. Vancouver, Kanada. Pridobljeno 30. 10. 2007 s www.thechessacademy.org/Research_Testimonials.htm.
- HO, Frank (2007). *Maximize Educational Value of Chess*. V: Ho Math and Chess Research and Articles. Vancouver, Kanada. Pridobljeno 30. 10. 2007 s www.thechessacademy.org/Research_Testimonials.htm.
- HOLDING, Dennis H. (1985): *The psychology of chess skill*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.
- HORGAN, D., & MORGAN, D. (1986). *Chess and education*. Memphis State University, Memphis, TN. (ERIC Reproduction Service No. ED 275408)
- HORGAN, D., HORGAN, T., & MORGAN, D. (1986, April). *Abstract schemas in children's chess cognition*. Paper presented at the Conference on Human Development, Nashville, TN.
- HORGAN, D., (1987). *Chess as a way to teach thinking*. (Article No. 11) United States Chess Federation Scholastic Department.
- HORGAN, D., (1988). *Where experts come from*. Paper presented at the Annual Meeting of the Decision Sciences Institute, Lincoln, NE.

- HORGAN, D., & Morgan, D. (1988, August). *Experience, spatial abilities, and chess skill*. Paper presented at the Annual Meeting of the American Psychological Association, Atlanta, GA.
- JELEN, I. (1988). *Kako in zakaj vrednotimo svoje šahovske stvaritve*. V: Telesna kultura, letn. XXXVI, 3-4, str.14-18.
- JELEN, I. (1993). *Slovenske srednje šahovske šole - pedagoški koncept v teoriji in praksi*. V: Šahovska misel, november, str. 145-151.
- JELEN, I. (2002). Uvodne utemeljitve in pojasnila k predlogu učnega načrta za izbirni predmet šah v devetletni osnovni šoli. http://www.sah-zveza.si/coach/dir_school/Utemeljitev%20predloženega%20učnega%20načrta%20za%20izbirni%20predmet%20ŠAH.doc.
- JELEN, I. (2003). *Izbirni predmet ŠAH v devetletki*. V: Didakta, september/oktober. Letnik XII.
- JELEN, I. (2004) *O izbirnem predmetu šah v devetletki*. V: Šahovska misel. Št. 9. Str. 23-27.
- KAMENOV, Emil (1983). *Intelektualno vaspitanje kroz igru*. Svjetlost, Sarajevo.
- KAUKE, Marion (1988): *The influence of playing chess on the formation of the intellectual capability*. V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.
- KENNEDY, M. (1998). *More than a game: Eight transition lessons chess teaches*. Reaching Today's Youth: The Community Circle of Caring Journal, 2, 17-19.
- KOBALIJA, M. R. (2007). *Prinjatije rešenja v šahmatnih poedinkah pri deficite vremeni*. Disertacija kandidata pedagoških znanosti. RGUFK, Moskva. 185 str.
- KOSTJEV, A. (2004). *Pedagogics and school chess work*. Referat na prvem mednarodnem kongresu šolskega šaha, Calvia (Španija). Pridobljeno 15.11.2005 iz: <http://www.fide.com/news/download/iscuaddr.doc>.
- KOSTJEV, A. (2007). *Strategija prorjiva*. V: »64 – Šahmatnoje obozrenije«, št. 1, str. 40-43.
- KOSTJUKOVA, T. JA. (1984). *Visše šahmatnoje obrazovanije*. V: *Teorija i praktika šahmatnoj igri*. Str. 5-12. Visšaja škola. Moskva.
- KOZOLE, T. (1994). *Šah kot interesna dejavnost učencev v osnovni šoli*. Diplomaska naloga. Mentor: mag. Mladen Tancer, dr. Jože Vauhnik. Univerza v Mariboru. Pedagoška fakulteta Maribor, smer: razredni pouk. 76 str.
- KROGIUS, N. (1986). *Psychologie im Schach*. Sportverlag Berlin.
- KUNICIN, G.I. (1981). *Šahmati – iskustvo!* V: Šahmatnoje obozrenije. Št. 20.
- LEVY, W. (1987). *Utilizing Chess to Promote Self-Esteem in Perceptually Impaired Students*. A governor's teacher grant program through the New Jersey State Departement of Education.
- LEŠNIK, R. (1979): *Šahu več vzgojne skrbi*. V: Telesna kultura. Št 3. Str. 23-26. Ljubljana.
- LIPTRAP, J. (1999). *Chess and Standardized Test Scores*. (Klein High School, Spring, Texas). Chess Coach Newsletter, Spring 1999, Vol. 11, No. 1., pp. 5 & 7. Pridobljeno 20. 10. 2007 z: www.uschess.org/scholastic/coachnews.html
- MALKIN, V. B. (1990). *Mediko-biologičeskije problemi šahmat*. V: *Šahmati: nauka, opit, masterstvo*. Uredil Zlotnik, B. A. Moskva: Visšaja škola, str. 6-41.
- MARGULIES, Stuart (1992). *The Effect of Chess on Reading Scores: District Nine Chess Program Second Year Report*. V: Ferguson (2007).
- MARGULIES, Stuart (1996). *The Effect of Chess on Reading Scores*. V: Ferguson (2007).
- MARJORAM, T. (1988): *Chess and able children*. V: Teaching able children. Str. 105-113. Kogan Page books for teachers. London.
- MEHLHORN, H. G. (1988): *Effects of chess on the mental activity*. V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.

- NEČAJEV A.P. (1989): *Psihologija pored i poraženij v šahmatnoj igre*. Moskva - Leningrad.
- NEEDHAM, J. (1962): *Thoughts on the origins of chess* (summarised from Science and Civilisation in China. Vol.IV, pt.1. Chapter: The Magnet, Divination and Chess. pp. 314-334). V: BIDEV 1972.
- NEVERKOVIĆ, S. D. (2001). *Šahmati kak predmet humanitarnoga cikla v obščeobrazovatelnoj škole*. V reviji: Fizičeskaja kultura. Št. 2.
- NOVAK, H. (1983): *Vloga in organiziranost interesnih dejavnosti v COŠ*. V: Sodobna pedagogika. Št. 1-2. Ljubljana.
- NURSE, D. (1995). *Chess & Math Add Up*. Teach, maj/junij 1995, stran 15, navaja Yee Wang Fung-ovo raziskavo na Kitajski univerzi v Hong Kongu. V: Ferguson (2006).
- PALM, C. (1990). *Chess improves Academic Performance*. V: New York City Schools Chess Program. Manhattan Chess Club School.
- PEČJAK, V. (1987). *Misliti, delati, živeti ustvarjalno*. DZS. Ljubljana.
- PISK, Jernej (2005). *Razpiranje prostora filozofije športa*. V: Anthropos 2005, št. 1/4, str. 201-211.
- POLOUDIN, V. A. (2006). *Šahmati v načalni šoli: obrazovatelni aspekt*. V reviji: Načalnoje obrazovanje. Št. 3, str. 18-212.
- POLOUDIN, V. A. (2007). *Obučenje igre v šahmati s primenenjem kompjuternih tehnologij kak kompleksnoje sredstvo povišenja intelektualnih sposobnostej mladših šolnikov*. Disertacija kandidata pedagoških znanosti. RGUFK, Moskva. 192 str.
- RAKČEVIĆ, D. (1983): *Interesne dejavnosti v osnovni šoli*. V: Vzgoja in izobraževanje. Št 4. Ljubljana.
- RIFNER, P. (1992). *Playing Chess: A Study of Problem-Solving Skills in Students with Average and Above Average Intelligence*. Doktorska disertacija.
- SCHMIDT, B. (1982). *How to teach chess in the public schools: A course outline*. Raleigh, NC: Author.
- SIMON, H. A., CHASE, W. G. (1973). *Skill in chess*. American Scientist, št. 61, str. 394-403.
- SIMON, H. A., GILMARTIN, K. (1973). *Simulation of Memory for Chess Positions*. Cognitive Psychology. Št. 5, str. 29-46. V: Tancig 1983, str. 32-33.
- SINGLEY, M. K., & ANDERSON, J. R. (1989). *Transfer of cognitive skill*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- SMITH, J., & SULLIVAN, M. (1997, November). *The effects of chess instruction on students' level of field dependence/independence*. Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-South Educational Research Association, Memphis, TN.
- STANIČ, I. (1974). *Učni načrt za fakultativni pouk šaha v 2., 3. in 4. razredu na osnovni šoli Kočevje*. V: Tancer (1986b). Str. 59-63.
- STROBEL, R. (1988). *Unclear classification performances as cognitive basic components to meet the demands when playing chess*. V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.
- SUHIN, I. G. (1990). *Šahmati, pervij god: Posobije dlja učitelja*. Obninsk: Duhovnoje vozroždenije. 120 str.
- SUHIN, I. G. (1998). *Šahmati, pervij god: Učebnik dlja pervogo klasa četirehletnej i triletnoj načalni školi*. Obninsk: Duhovnoje vozroždenije. 164 str.
- SUHIN, I. G. (2002). *Fakultativni kurs "Šahmati – škole"*. V zborniku: *Programi obščeobrazovatelnih učreždenij. Načalni klasi (1 – 4)*. V dveh delih, del II. Moskva: Prosveščenie, str. 370-392.
- SUHIN, I. G. (2003). *Šahmati, vtoroj god: Učebnik dlja pervogo klasa četirehletnej i triletnoj načalni školi*. Obninsk: Duhovnoje vozroždenije. 160 str.

- SUHIN, I. G. (2004). *Šahmati, vtoroj god: Posobije dlja učitelja*. Obninsk: Duhovnoje vozroždenije. 104 str.
- SUHIN, I. G. (2007 – v tisku). *Šahmati, tretij god: Učebnik dlja pervogo klasa četirehletnej i triletnej načalnoj školi*. Obninsk: Duhovnoje vozroždenije.
- SUKHIN, I. G. (2003). *Educational Course in Chess for Primary School*. Informational report. Pridobljeno 10.12.2005 iz: <http://chess555.narod.ru/for4.htm>.
- SUKHIN, I. G. (2007). *Chess for children aged 0 to 14, their parents and teachers*. Pridobljeno 10.12.2005 iz: <http://chess555.narod.ru/>.
- SUHOMLINSKI, V. A. (1984). *Kak vospitivat samodisciplinu v umstvenom trude*. V: Izbrana dela v petih delih, drugi del: *Sto sovetov učitelju*. Kijev: Radjanska škola.
- SUKHOMLINSKY, V. A. (2003). *I Give My Heart to Children*. Laurelhurst Publications. Ali
- SUHOMLINSKI, V. A. (1985). *Serdce otdaju detjam*. Radjanska škola.
- SYDOW, H. (1988). *The development of cognitive abilities as presupposition of chess playing*. V: Importance of chess to education, science and culture. Abstracts of Papers. Special Course of the Dresden University of Technology.
- ŠAH NA OSNOVNIH ŠOLAH (2004). Uredil G. Mohr. V: Šahovska misel. Št.12. Str. 17-32.
- ŠAPIRO, Leonid (2002). *Student i šahmati – edini*. V: 64 – Šahmatnoje obozrenije. Št.10, str. 36.
- TALIZINA, N. F. (1988). *Formirovanije poznavatelnoj dejatelnosti mladših školnikov*. Moskva: Prosveščeniye. 175 str.
- TAM, M. Y. in drugi (2005). *Thinking moves 2*. Northland Primary School. Singapore. Pridobljeno 21. 10. 2007 z: <http://www.iproed.com/AR/symarch2006.htm>.
- TANCER, Mladen (1975). *Vzgojna funkcija šaha v okviru prostovoljnih dejavnosti učencev*. Sodobna pedagogika, št. 3-4. Str. 160-166.
- TANCER, Mladen (1986a): *Decenija šahovskog obrazovanja na Pedagoškoj akademiji u Mariboru*. V: Šahovski glasnik. Št 1. Zagreb.
- TANCER, Mladen – ur. (1986b): *Šah v osnovni šoli. Gradivo za mentorje šahovskih krožkov*. Univerza v Mariboru. Pedagoška fakulteta.
- TANCER, Mladen (1986c). *Šah kot interesna dejavnost v osnovni šoli*. V: Metodični prispevki za uspešnejše vzgojno-izobraževalno delo. Str. 124-135. Uredila: Amand Papotnik, Alojz Fošnarič. Pedagoška akademija Maribor.
- TANCER, Mladen (1991): *Nadarjeni učenec v svetu šaha*. V: Vzgoja in izobraževanje, letnik XXII. Št 3. Ljubljana.
- TANCIG, S. (1983). *Nekateri kognitivni procesi v šahovski igri*. Disertacija. Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- TIHOMIROV, O. K. (1969). *Struktura mislitelnoj dejatelnosti čeloveka*. Moskva.
- TIMOFEJEV, A. A. (2003). *Školnije šahmati kak učebnij predmet*. V: Uroki šahmat v načalnoj škole: Opit i perspektivi. Moskva. 120 str.
- TIMOFEJEV, A. A. (2006a). *Šahmati i tendencija k integraciji predmetov v načalnoj škole*. V reviji: Teorija i prakтика dopolnitelnogo obrazovanja. Št 3, str. 57-62. Moskva.
- TIMOFEJEV, A. A. (2006b). *Šahmati kak učebnij predmet v načalnoj škole*. V reviji: Načalnoje obrazovanje. Št 4, str. 25-33. Moskva.
- TIMOFEJEV, A. A. (2007). *Ješč raz ob učebnom predmete šahmati*. V reviji: Načalnoje obrazovanje. Moskva.
- TUDELA, R. (1984). *Learning to Think Project*. Commission for Chess in School. Annex, str. 1-2. V: Ferguson (2007).
- VAIL, K. (1995). *Check This, Mate: Chess Moves Kids*. The American School Board Journal, September 1995, pp. 38-40.
- VIDMAR, M. (1957). *Šah*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

WHITMAN, N. (1975, January). *Chess in the geometry classroom*. Mathematics Teacher, 68, 71-72.

ZANINOVIC, Mate (1988): *Opća povijest pedagogije*. Školska knjiga. Zagreb.

ZLOTNIK, B. A. (1996). *Čjorno-belije polja za Pirinejama*. V reviji: 64 – Šahmatnoje obozrenije. Št. 11, str. 30-31.

OPOMBE IN RAZČLEMBE:

1

Po novejših podatkih se izvaja šah kot osnovnošolski predmet na Švedskem, na Norveškem in v Sloveniji, na drugih celinah pa v Turčiji, v Indiji, na Kitajskem, v Argentini, v Venezueli, na Kubi in v Južnoafriški republiki (Kostjev 2007: 40). V Rusiji se izvaja kot neobvezni, v nekaterih šolah pa tudi kot obvezni izbirni predmet v prvih treh razredih osnovne šole (Timofejev 2003). V Španiji je državna komisija za izobraževanje leta 1995 sprejela, da postane šah izbirni predmet v osnovni šoli (Zlotnik 1996).

2

V francoskem delu Kanade je šah sestavni del učnega načrta matematike v osnovni šoli (Bevand 1986, Gaudreau 1992, Ho 2007).

3

Razmišljanja A. A. Timofejeva (2003) bi lahko strnili v misel: vzgojno-formativni potencial osnovnošolskega predmeta šah je tolikšen, da bo tedaj, ko bo na razpolago dovolj didaktično-metodičnih in kadrovskih podlag, smiselno razmišljati o povišanju njegovega statusa s fakultativnega v obvezni šolski predmet.

4

Navedeno predpostavko podpirajo mnoga opažanja in ugotovitve, oziroma izidi raziskav, na primer v: Elyot (1551), Franklin (1786), Binet (1894), Cleveland (1907), Djakow, Petrowski & Rudik (1927), Vidmar (1957), Tihomirov (1969), Simon & Chase (1973), de Groot (1978), Lešnik (1979), Holding (1985), Krogus (1986), Tancer (1986 in 1991), Geršunski (1987), Kauke (1988), Marjoram (1989), Zaninović (1988: 54-55), Palm (1990), Bogojavlenskaja (1990), Sukhomlinsky (2003 ali Suhomlinski 1985: 85-86, 88, 367), Kostjev (2004), Ferguson (2005), Grobelšek (2007) in drugi.

Nekaj poudarkov:

- Šah je bil že v srednjeveškem sistemu vzgoje posvetnih fevdalcev ena izmed sedmih viteških veščin (septem artes probitatis), predmet njihove intelektualne vzgoje: funkcija igre na šahovnici je bila, »da razvije sposobnost orientacije v različnih položajih na polju in v gozdu, iznajdljivost in sposobnost izdelave načrta za napad in obrambo.« Zaninović (1988: 54).
- Sir Thomas Elyot v svoji knjigi Book of the Governor (1551), s katero je osnoval kasnejšo »klasično vzgojo« angleških zasebnih šol: *"izmed vseh iger, ki ne vsebujejo telesnega naprežanja, je najpriporočljivejši šah: zato ker je resnično izborni pripomoček, ki ostri razum in razvija spomin. Igranje šaha postane še posebej priporočljivo, če smo prebrali in upoštevali nasvete glede šahovskega razmišljanja."*
- Benjamin Franklin je v svojem eseu (1786), posvečenem vzgojno-formativnim in vzgojno-izobraževalnim odlikam šahovske igre ter priporočilom kako jih s pomočjo šaha razvijati, v uvodu zapisal, da si posameznik s šahom *»pridobi ali okrepi več zelo pomembnih odlik mišljenja, koristnih v človeškem življenju, tako da postanejo navade, pripravljene za vse situacije«*.

-
- Milan Vidmar je zapisal (1957: 8-9): *»Šah nas uči logike, ostre logike, uči nas pa še važnejših reči: predvsem borbe in njene tehnike... Poznati tvorno silo uspeha, to je važno nad vse... Zdi se mi, da je šah važnejše vzgojno sredstvo kot sta latinščina in grščina. Mnogo važnejše. Saj govorim iz skušnje... Zato se ne čudim Rusom, da so po oktobrski revoluciji uvedli šah v šole, da so mu poverili vzgojo mladine...«*
 - De Groot (1978) ločuje dve ravni koristi, ki jih učencem lahko prinese šahovsko učenje: nižjo, kot npr. zvišanje sposobnosti za osredotočenost in višjo, kamor uvršča zvišanje inteligence, ustvarjalnosti in šolske uspešnosti.
 - Suhomlinski piše: *»Brez šaha si ni mogoče predstavljati polnovredne vzgoje umskih sposobnosti in spomina. Šahovska igra mora vstopiti v življenje osnovne šole kot ena izmed prvin umske kulture. Zato, ker ima v osnovni šoli intelektualna vzgoja posebno mesto in zahteva posebne oblike in metode dela«.* (1985: 88). *Starejšim učencem priporoča šah, skupaj z branjem beletristike, tudi v času, namenjenem oddihu: »Šahovska igra v popolni tišini, pri polni zbranosti, je pomembno sredstvo za toniziranje živčnega sistema, ki disciplinira mišljenje«* (1984: 208-209).
 - Šah je idealna pot za znanstveno preučevanje problemov odločanja in reševanja problemov (Horgan, 1988). Šahovska veščina ni osamljena posebnost, ampak prej paradigma visoko pretanjene spoznavne sposobnosti (Horgan, 1986: 4).
 - Povzetki empiričnih raziskav, ki govorijo v prid omenjeni predpostavki, so zapisani na primer v Ferguson (1995) in dopolnjeni v Dauvergne (2000). Avtorja navajata vrsto vzgojno-izobraževalnih koristi, ki jih prinaša učenje šaha v osnovnošolskem obdobju in soglašata, da je šah eno najbolj učinkovitih učnih sredstev za pripravo otrok na svet, ki ga zaznamujeta poplava informacij in vedno zahtevnejše odločitve.
 - Predpostavlja se, *»da igranje šaha omogoča strateško mišljenje v politiki ali podjetništvu«*, je zapisala Marentič – Požarnik, ki ugotavlja, da je šolsko učenje često inertno – ni dovolj uporabno v nekoliko spremenjenih okoliščinah (2000: 98).
 - Šahovsko učenje razvija odlike mišljenja v procesih, ki se odvijajo spontano in olajšuje učenčevo napredovanje pri vseh ostalih šolskih predmetih, piše Suhin (2007).
 - Ruski akademik Š. A. Amonašvili, ki je leta 1964 eksperimentalno vpeljal šah v učni načrt od 1. do 8. razreda osnovne šole, piše: *šah v šoli »ni predmet, niti šport, je nek način človeškega spoznanja in mišljenja in ga je potrebno imeti v šoli kot obvezni izobraževalni tečaj«* (navedeno v: Timofejev 2007).

5

Na izpolnjenost tega pogoja ne bi bilo potrebno čakati, če bi se predmet izvajal v prvih razredih osnovne šole, ker bi bila v tem primeru uporabljena metodika, ki ne zahteva globljega šahovskega specialističnega znanja. Med metodikami šahovskega pouka za različne stopnje učenčevega spoznavnega razvoja je relativno najbolj razvita tista za prve tri razrede osnovne šole (Aleksejev 1990, Suhin 1990, 1998, 2002, 2003, 2004 in 2007). Pri nas se je z njo ukvarjal Stanič (1974), ki je izvajal fakultativni pouk šaha na osnovni šoli v Kočevju. Vodja univerzitetnega izobraževanja šahovskih učiteljev v Moskvi, Aleksander Kostjev, piše, da šahovskega pouka ne izvaja trener, ampak učitelj, ki zna igrati šah. Ta razlika je zelo

pomembna, ker je učiteljev cilj drugačen od trenerjevih ciljev, ki so športni. Učitelj uporablja šah kot sredstvo za razvoj učenčevih intelektualnih sposobnosti. Uporablja različne specialne metodike, osnovane na šahovskem gradivu (Kostjev 2004). Nekoliko drugačna je metodika izvajanja šahovskega pouka v drugem osnovnošolskem triletju (Blanco 2000). Bistveno drugačna je metodika šahovskega pouka za tretje osnovnošolsko triletje, ki jo je bilo potrebno pripraviti za izbirni predmet šah v Sloveniji.

6

Do začetka tega desetletja pogoji te predpostavke niso bili izpolnjeni niti pri nas niti v tujini, zato je opisana pedagoška zamisel izbirnega predmeta v Sloveniji nova in zato se pri njegovem uvajanju še vedno ni mogoče neposredno opreti na izkušnje šahovskega pouka v tujih šolskih sistemih. V tujini je poznana predvsem metodika izvajanja šahovskega pouka v klasični obliki,

- ki mu je namenjeno več ur tedensko (Blanco 2000) in
- ki poteka predvsem v nižjih razredih osnovnih šol Suhin 1990, 1998, 2002, 2003, 2004 in 2007).

Uvedba izbirnega predmeta šah s posnemanjem tujih izkušenj, v pogojih slovenskega šolskega sistema, ki so drugačni, zato ne bi bila mogoča.

7

V slovenski osnovni šoli ima šah bogato tradicijo kot šahovski krožek oziroma interesna dejavnost (Lešnik 1979, Rakčević 1983, Novak 1983, Tancer 1975 in 1986abc, Kozole 1993). Še pred dobrima dvema desetletjema je imela šahovsko interesno dejavnost velika večina osnovnih šol (Tancer 1986b). Šahovska tekmovanja osnovnošolcev je močno podpirala tedanja Zveza prijateljev mladine. Ocenjujemo, da ima zdaj razvito šahovsko interesno dejavnost manj kot polovica osnovnih šol.

8

Jelen (2002, poglavje: Šah kot interesna dejavnost in kot izbirni predmet).

9

Veljavni Zakon o športu iz leta 1998 navaja v 28. členu: »Kdor opravlja vzgojno-izobraževalno delo v športni vzgoji in je v rednem delovnem razmerju, mora imeti visokošolsko izobrazbo športne smeri.« Šah je kot področje umskega športa, sistemsko in formalno uvrščen v področje športa. Odtod sledi, da bi visokošolske športne institucije morale strokovno, kadrovsko in programsko poleg področja telesnega (gibalnega) športa pokrivati tudi šahovsko področje, oziroma področje miselnega, umskega športa. V tujini je visokošolsko pedagoško izobrazbo šahovske smeri mogoče pridobiti npr. na Ruski državni univerzi za telesno kulturo (RGUFG) ali na Fakulteti za juvenologijo Ruske državne univerze za socialne vede (RGSU). Na prvi deluje od 1966 dalje katedra za šahovsko teorijo in metodiko, na drugi pa od leta 2002 dalje katedra za metodiko in organizacijo šahovske dejavnosti. Prva izobražuje šahovske trenerje, druga pa šahovske učitelje – socialne pedagoge šahovske specialnosti. Pri nas je svojčas potekalo šahovsko izobraževanje le v okviru predmeta Pedagogika prostovoljnih dejavnosti, na Pedagoški fakulteti v Mariboru, v skromnem obsegu ur (Tancer 1986a, Kozole 1994).

Univerzitetno izobrazbo šahovske trenerske ali učiteljske smeri ne gre zamenjevati z visoko šahovsko specialistično izobrazbo, ki je potrebna za doseganje vrhunskih šahovskih tekmovalnih in ustvarjalnih izidov. Šahovska specialistična izobraženost vključuje med

drugim obvladovanje šahovskega jezika, katerega besednjak obsega okoli 100.000 enot (Gobet & Campitelli 2005). Šahovski jezik je visoko izobraženemu šahovskemu specialistu drugi materni jezik (Simon & Gilmartin 1973, Tancig 1983). Šahistu omogoča, da ob pogledu na določeno pozicijo v miselni predstavi takoj vidi večino kandidatskih potez in načrtov v njej. Tradicionalno se smatra, da naziv mojster FIDE ustreza visoki šahovski specialistični izobrazbi. Naziv podeljuje kongres mednarodne šahovske zveze – FIDE (poslovenjeno: Fide – Fédération Internationale des Echecs) za šahovske dosežke, ki na uradni Fidejevi rejtinski lestvici dosegajo vrednost najmanj 2300. Vpisni pogoji za univerzitetni študij šahovske trenerske smeri je naziv šahovskega prvokategornika. Tradicionalno se smatra, da ta naziv ustreza srednji šahovski specialistični izobrazbi. Podeljujejo ga nacionalne šahovske zveze za mednarodno primerljive šahovske dosežke na ravni Fidejevega rejtinga 2100. Gre za dve stopnji nižji naziv od naziva mojster FIDE.

10

Pri Šahovski zvezi Slovenije deluje razvojno-izobraževalni laboratorij, ki v strokovnem, kadrovskem in programskem smislu skrbi za delovanje srednjih šahovskih šol in višje šahovske šole pri ŠZS-ju. V tem okviru se je nabralo dovolj znanj in izkušenj za pripravo učnega načrta izbirnega predmeta šah v osnovni šoli.

11

- Botvinik (1978), bivši svetovni prvak, je napisal *"Če je akustika znanost, ki preučuje svet zvoka, je glasba umetnost, ki razgrinja lepoto tega sveta; če je logika znanost, ki razgrinja zakonitosti mišljenja, tedaj je šah umetnost, ki logično stran mišljenja osvetljuje v obliki umetniških podob."*
- Sličnega mnenja je tudi ruski estetik Kunicin (1981): *"... če opredeljujemo glasbo kot DESIGN zvočnega prostranstva, potem lahko enako utemeljeno trdimo, da gre pri šahovski ustvarjalnosti za umetniško konstruiranje logičnega prostranstva."*
- Vidmar (1957: 10) je zapisal: *Meni je šah kakor muzika. In ta sferična muzika me često zagradi z ogromno silo. Zato sem prepričan, da je imel sedemdesetletni dr. Tarrasch popolnoma prav, ko mi je ... rekel ... »Jaz šaha ne igram, gojim ga kot umetnost«.*

12

Po oceni nobelovega nagrajenca Herberta A. Simona je šah standardna naloga okoli katere se zbira psihološko znanje in razumevanje. Skupaj z Williamom Chasejem je *"ugotovil, da je za raziskovanje mišljenja najbolj primerna ravno šahovska igra, ker je zelo dobro strukturirana in s formalne strani enostavna naloga, ki vključuje visoko selektivno iskanje skozi problemski prostor."* (navedeno po Tancig 1983). Raziskave s področja psihologije mišljenja, ki zajemajo s šahovskega mišljenja, imajo stoletno nepretrgano tradicijo, od Alfreda Bineta (1894), začetnika mentalnega testiranja, pa vse do danes.

13

Mednarodna šahovska zveza – Fide, vključuje 160 držav in je ena najbolj razširjenih mednarodnih organizacij s področja športa. Svetovna šahovska prvenstva potekajo nepretrgoma od leta 1886 dalje, šahovske olimpijade pa od leta 1928. Zadnje šahovske olimpijade se je udeležilo prek 140 držav. Fide je bila s strani Mednarodnega olimpijskega komiteja junija 1999 uradno priznana kot mednarodna športna zveza in je ustanovna članica mednarodnega združenja umskih športov – IMSA (International Mind Sports Association), v katerem so poleg šaha še bridž, dama in go.

14

Sodobna filozofija športa ugotavlja: »Prostorje športa obsega množico športov, ki so si v nekaterih temeljnih potezah lahko tudi povsem nasprotni. ...ločimo npr. izrazito miselne športe in športe koncentracije na eni strani od športov, ki skoraj izključno temeljijo na golih fizičnih (gibalnih) sposobnostih na drugi.« (Pisk 2005).

15

Učni načrt [3] še ni bil publiciran. Obstoja v elektronski obliki in po sprejetju, julija 2002, še ni bil lektoriran. Na spletnih straneh Ministrstva za šolstvo in šport ter Zavoda RS za šolstvo v času pisanja pričujočega članka ni bil dosegljiv. V originalni različici je dostopen na spletni strani Šahovske zveze Slovenije, povezava: [http://www.sah-zveza.si/coach/dir_school/Učni%20načrt%20za%20izbirni%20predmet%20ŠAH%20v%20osnovni%20šoli%20\(Šah-1,%20Šah-2%20in%20Šah-3\).doc](http://www.sah-zveza.si/coach/dir_school/Učni%20načrt%20za%20izbirni%20predmet%20ŠAH%20v%20osnovni%20šoli%20(Šah-1,%20Šah-2%20in%20Šah-3).doc)

16

Člani: Aleš Drinovec, Matej Guid, Igor Jelen, Iztok Jelen (koordinator), Marjana Jelen, Vojko Mencinger, Matjaž Mikac, Danilo Peruš, Mitja Ukmar, Mladen Tancer.

17

Po enoletnem premoru v letu 2005, je bila za obdobje 2006 do 15. oktobra 2007 imenovana strokovna skupina 5B2-oš – šah. Člani: Iztok Jelen (koordinator), Marjana Jelen, Vojko Mencinger, Matjaž Mikac in Mitja Ukmar. Poleg njih sta bila leta 2004 člana strokovne skupine Danilo Peruš in Anton Praznik.

18

Za seminarje so bila pripravljena, evidentirana in v vpisanem obsegu financirana naslednja učna gradiva:

Ime seminarja	Leto	Avtor	Ime gradiva	Obseg:
seminar šah 2	2004	Iztok Jelen	Vrednostna in teoretska izhodišča	15 pred. ur
seminar šah 2	2004	Mitja Ukmar	Šahovnica – didaktični pripomoček	13 pred. ur
seminar šah 2	2004	Marjana Jelen	Načrtovanje in ocenjevanje - šah 1	5 pred. ur
seminar šah 2	2004	Matjaž Mikac	Vsebine iz učnega načrta šah 2	4 pred. ure
seminar šah 2	2004	Vojko Mencinger	Program CSN – delovanje, uporaba	3 pred. ure
seminar šah 2	2004	Danilo Peruš	Analizirajmo s Fritzem	3 pred. ure
seminar šah 2	2004	Anton Praznik	Vsebine iz učnega načrta šah 2	3 pred. ure
osvežitveni šah 1, 2	2006	Iztok Jelen	Računanje razvojnih tempov	1 avt. pola
osvežitveni šah 1, 2	2006	Vojko Mencinger	Program šah za omrežja	2 pred. uri
osvežitveni šah 1, 2	2006	Matjaž Mikac	Šahovsko kombiniranje	1 avt. pola
osvežitveni šah 1, 2	2006	Mitja Ukmar	Šahovnica – navodila za uporabo	1 avt. pola
nova tema šah 3	2006	Iztok Jelen	Vaje analitično igranje	1 avt. pola
nova tema šah 3	2006	Matjaž Mikac	Šahovska strategija	1 avt. pola
nova tema šah 3	2006	Mitja Ukmar	Šahovske uganke	1 avt. pola

19

V okviru delovanja skupine je bil junija 2006 pripravljen osvežitveni seminar za multiplikatorje šah 1 in šah 2, septembra pa usposabljanje multiplikatorjev za novo temo Šah 3 – šahovska strategija.

20

Priznana jim je bila 1,5 točka za nazive. Po sprejetju predpisanih programov za učitelje izbirnega predmeta šah, maja 2004, jim je Ministrstvo priznalo tudi opravljen predpisan program šah 1 – šahovske osnove, v obsegu 12 ur.

21

Za izvajanje RO seminarjev Šah 2 – šahovsko kombiniranje morajo opraviti še drugi 8-urni osvežitveni seminar, ki doslej še ni bil izvajan.

22

Od 84 udeležencev seminarjev šah 1 in šah 2.

23

Na primer: Didaktični pripomoček Šahovnica, Računanje razvojnih tempov v otvoritvi, Delovna enačba aktivnosti, Vaje analitično igranje, Šahovske uganke. Nekatere med njimi so uporabne tudi za višje stopnje šahovskega šolanja.

24

Pripravljaivec ni imel na razpolago vseh podatkov.

25

Seminarje šah 1 in šah 2 je imelo tedaj opravljenih 32 učiteljev, predmet pa se je izvajal na 42 šolah.

26

Učni načrt predpostavlja, da se izbirni predmet šah izvaja v računalniški učilnici. Uporaba namenskih računalniških šahovskih izobraževalnih programov Šah za omrežja in Fritz zahteva, da dela v računalnici vsak učenec za svojim računalnikom. Dodatna zahteva programa Šah za omrežja je, da so računalniki povezani v mrežo. Izjema je nekaj ur vaj, ki se izvajajo v šahovskem igralnem prostoru. Pri teh urah so na mizah šahovske garniture in šahovske ure namesto računalnikov. Gre za štiri izmed običajno osmih ur vaj letno. Pri teh štirih urah lahko šahovski igralni prostor nadomešča klasična učilnica.

27

Ugotovitev, da gre za institucionalne razvojne pomanjkljivosti, podpirajo dejstva:

- (1) da šport vsebinsko ni enotna kategorija, ampak sestoji iz dveh enakovrednih komplementarnih področij: iz področja telesnega (gibalnega) in iz področja miselnega, umskega športa;
- (2) da je šah v skladu z zakonom o športu oziroma nacionalnim programom športa, sistemsko uvrščen v področje športa;
- (3) da je šahovska kultura večtisočletna dediščina človeške civilizacije, zgodovinsko samoniklo posebno področje umske kulture, ki je hkrati vsestransko najbolj razvito področje umskega športa;
- (4) da ima šahovska vzgoja, ki je zgodovinsko uveljavljena in najpomembnejša predstavница umske športne vzgoje, lahko za spodbujanje in razvijanje odlik učenčevega mišljenja

podobno vlogo kot jo ima telesna (gibalna) športna vzgoja za razvoj njegovih gibalnih sposobnosti;

(5) da je didaktika in metodika izvajanja pedagoškega šahovskega pouka zahtevno in posebno strokovno področje;

(6) da obstojijo:

- a. triletni program izbirnega predmeta šah v devetletni osnovni šoli;
- b. program nadaljnega izobraževanja in usposabljanja njegovih učiteljev;
- c. dejstvo, da se je predmet že v prvih letih uvajanja razmeroma dobro prijel;
- d. tradicionalna šahovska interesna dejavnost v osnovni šoli.

28

V rednem predmetniku prvih treh letnikov Fakultete za šport v Ljubljani je deset posameznih telesno-gibalnih športnih panog (atletika, gimnastika, košarka, plavanje, odbojka, ples, planinstvo, rokomet, smučanje, nogomet). V četrtem letniku se študent odloči še za izbirni predmet iz posamezne športne panoge.

29

Januarja 2007 je Zavod RS za šolstvo sprejel sklep, da se zmanjšajo predvidena sredstva za vse projekte, ki potekajo v okviru ESS in se zato do nadaljnega prekinejo priprave tudi na že sprejete e-projekte, ki se še niso pričeli.

30

Za financiranje izpeljave omenjenih e-projektov, ki jih je razvojna skupina za e-šah Zavodu oziroma Ministrstvu pisno prijavila oziroma najavila že lani, bi bilo možno kandidirati v okviru javnega razpisa za izdelavo e-gradiv, ki ga je pripravilo Ministrstvo za šolstvo in šport oktobra, oziroma novembra letos [28]. Zavod RS za šolstvo te možnosti strokovni skupini za šah ni predstavil, sama pa za kandidaturo ni imela formalnih možnosti.

31

Pri interesni dejavnosti pride do izraza šah kot družabna igra, ki blagodejno vpliva na razvoj komunikativnih črt značaja in socializacije. Izidi nekaterih raziskav, ki to potrjujejo:

1. in 2. raziskava: dve študiji o igranju šaha in socialnem vedenju so opravili v Švici in ZDA. Prva ugotavlja, da učenje šahovske igre pomembno krepi socialno vedenje, medtem ko je bila ameriška študija usmerjena na preučevanje kako naj bi otrokom z agresivnimi tendencami pomagali pri obvladovanju teh težav s pomočjo učenja šahovske igre. Rezultati študije potrjujejo domnevo, da bi šahovska igra lahko delovala terapevtsko pri obravnavi motenih in neprilagojenih otrok (Palm 1990).

3. raziskava - kontroliran eksperiment v neki izraelski šoli, je pokazal, da učenje šaha nedvomno blagodejno vpliva na vedenje učencev. (Marjoram 1988).

4. četrta tovrstna raziskava iz New Yorka poroča, da se je po dveh letih šahovskega šolanja vedenjsko problematičnih učencev iz Roberto Clemente School, za 60% zmanjšalo število primerov izključitev in pretefov izven campusa. Občutek lastne vrednosti (samospoštovanja) se je pri učencih močno zvišal zaradi uspešnosti pri šahu, kar je prispevalo tudi k boljšemu obnašanju. Tudi učni dosežki so se pri mnogih študentih dvignili, pri nekaterih celo do 50% (Palm 1990).

Dodatne koristi šaha so, da uči nepotrpežljive otroke vrednot trdega dela in odlaganja zadovoljstva (Drummond 2000) ter jim daje možnost, da preusmerijo jezo na družbeno

sprejemljiv, varen in nadzorovan način (Vail 1995). Vzgojitelji uporabljajo šah kot eno izmed učinkovitih strategij za delo z uporniškimi mladostniki (Kennedy 1998).

32

Študija Šah in sposobnosti na Uni Protestant School (zdaj Lisanga School), Lisanga, Zaire, 1973-74. Frank (1974).

33

Belgijska študija, Gent 1974-76. Christiaen (1976). Izide te študije je potrdila in razširila študija Celoneja (2001), New Haven, Connecticut. Pri njej sta bila uporabljena:

- TONI-3 test neverbalne inteligence, ki je visoko povezan s sposobnostjo abstraktnega razmišljanja in reševanja problemov ter
- test sposobnosti reševanja šahovskih problemov.

Učenci od 7. do 14. leta starosti so po 20-urnem šahovskem pouku pomembno zvišali svoje dosežke na obeh testih.

34

Študija dr. Yee Wang Fung-a na Kitajski univerzi v Hong-Kongu, 1977-1979. Nurse (1995), Ho (2007).

35

Izidi dveletne znanstvene raziskave, ki je vključevala učence drugega razreda osnovne šole, so pokazali, da ciljno usmerjeno usvajanje osnovnih prijemov šahovske igre bistveno zvišuje raven logičnega mišljenja otrok in s tem uspešnost pri šolskih predmetih. (Talizina 1988). Okrepitev spomina in verbalnega sklepanja je pokazala tudi raziskava »Development of Reasoning and Memory through Chess«, v Pensilvaniji, 1987-88. Ferguson (1988).

36

Takšni so izidi študije spoznavnih slogov in testiranja sposobnosti sklepanja (Kauke 1988), ki je pokazala, da so se učenci, ki so se v šoli intenzivno ukvarjali s šahovsko interesno dejavnostjo, bistveno odstopali od učencev, ki so se na primerljiv način ukvarjali z drugimi interesnimi dejavnostmi (modeliranje, pevski zbor itd.).

37

Študija 1989-92, New Brunswick, Kanada, je pokazala zvišanje sposobnosti za reševanje matematičnih problemov sorazmerno s količino šahovskih vsebin v učnem načrtu. Gaudreau (1992). Odtlej je v pokrajini Quebec šah sestavni del učnega načrta matematike za poučevanje logike in za reševanje problemov, od 2. do 7. razreda osnovne šole, oziroma od 7. do 11. leta starosti. Program se imenuje Izzivalna matematika. Učenci te pokrajine imajo najvišje ocene iz matematike v Kanadi in kanadski učenci so na mednarodnih tekmovanjih v matematiki boljši od učencev iz Združenih držav Amerike (glej vir: Challenging Mathematics). Tudi novejša raziskava v Singapuru (Tam in drugi, 2005), je ponovno pokazala na statistično pomembno povezavo med učenjem šaha in dvigom večšin mišljenja ter sposobnosti reševanja problemov pri osnovnošolskih učencih. Ho (2007), avtor integriranih matematičnih in šahovskih delovnih zvezkov, meni, da sinergija med šahovskimi in matematičnimi vsebinami ni polna, če se šah in matematika poučujeta ločeno.

Kot deduktivni sistem šah učinkovito uporabljajo tudi pri začetnem pouku formalne evklidske geometrije (Whitman 1975).

38

Na to kažeta dve študiji v New Yorku, prva od 1990 do 1992. Margulies (1992), Vail (1995). Druga od 1995 do 1996. Podobno tudi študija v Texasu, 1994-1997, ki je pokazala prednost osnovnošolskih otrok, ki so se učili šaha, tako v bralnih kot v matematičnih dosežkih. Pri tej študiji je bil uporabljen instrument Teksaška ocena akademskih veščin (Texas Assesment of Academic Skills). Liptrap (1999).

39

Kauke (1988), oziroma tudi Tihomirov (1969). Igranje šaha razvija vse sestavine ustvarjalnega mišljenja, saj pride v posameznih fazah reševanja šahovskih problemov do izraza predvsem sintetično, intuitivno in raznosmerno (divergentno) mišljenje. Ta učinek dodatno povečuje visoka vsebnost problemskih situacij v šahovski igri. Tudi po oceni slovenskih psihologov Lamovčeve, Poliča, Muska in Pečjaka sodi šah med najustvarjalnejše človekove dejavnosti (Pečjak 1987).

40

To, že iz srednjega veka poznano ugotovitev (Zaninović 1988: 54-55), sta podprli tudi raziskavi Bineta (1894) in Nečajeva (1928, 1989).

41

Torrance-jev test ustvarjalnega mišljenja in Watson-Glaserjeva ocena kritičnega mišljenja.

42

Štiriletna študija, 1979-1983, v Pensilvaniji. Ferguson (1986).

43

Venezuelski projekt »Learning to Think«, 1979-1983, v katerem je 100.000 učiteljev poučevalo osnovnošolske učence veščin mišljenja. Zajet je bil vzorec 4.266 učencev 2. razreda. Pri testiranjih je bila uporabljena Wechslerjeva inteligenčna lestvica za otroke. Tudela (1984) in Marjoram (1989).

44

Ugotovitve na New Jersey State Department of Education, 1980-87. Levy (1987), Ferguson (1994).

45

Glej na primer: Marjoram (1988), Tancer (1991). Raziskava Hartmanna povzema: blagodejne učinke sistematične šahovske interesne dejavnosti na otrokovo psiho ugotavljajo tako pri nadpovprečno kot pri povprečno in podpovprečno uspešnih učencih v šoli (1988). V primerjalni analizi evropske komisije, ki opisuje izobraževalno politiko in ukrepe v 30 evropskih državah na področju promocije vseh oblik nadarjenosti v šolah, je kot priporočljivo sredstvo na dveh mestih izrecno omenjen šah – objava omrežja EURYDICE (2006: 4 in 42).

46

Gobet & Campitelli (2005) sicer ne dvomita v vrsto pozitivnih vzgojno-izobraževalnih koristi nižjih ravni, ki jih prinaša šahovsko učenje, vendar sta skeptična glede znanstveno neoporečne veljavnosti izidov dosedanjih raziskav, ki dokazujejo koristi višjih ravni. Navaja nekatere metodološke pomanjkljivosti dosedanjih raziskav. Glede specifičnega vprašanja prenosnih

učinkov šahovskega učenja na druga predmetna področja predlagata tri smeri nadaljnjih raziskav:

1. pripravo čim bolj idealnih eksperimentov,
2. uporabo dodatnih statističnih metod (npr. multivariantne in korelacijske analize),
3. podrobne analize kaj je bilo naučeno med učenjem šaha in primerjave novo pridobljenih znanj z značilnostmi drugih področij, s ciljem, da bi se ustvarila empirična povezava med spremembami, ki so se zgodile med šahovskim učenjem in možnim pozitivnim prenosnim učinkom tega učenja na druga področja. Kot vzorčni primer takšne analize z drugega področja, področja računalniškega programiranja, navajata Gobet & Campitelli: Singley in Andersson (1989).

Gobet & Campitelli (2005) priporočata tudi dodatne raziskave:

- primerjavo in vpliv različnih metod poučevanja šaha,
- študije podrobnega učnega procesa pri začetnem pridobivanju šahovskih veščin.

Nasprotno Aleksejev (1990) glede koristi strokovno in metodično pravilno izvajanega šahovskega pouka v osnovni šoli, nima nobenih dvomov. Navaja argumente, da iz dognanj teoretske psihologije lahko izpeljemo:

- zakaj je optimalno obdobje za učenje šaha starost 7 do 12 let;
- cilje vpeljave šahovskega predmeta v osnovno šolo.

Šah je »kot od boga dani material ali model za razvijanje učenčeve sposobnosti delovanja v notranjih mentalnih slikah« (po psihologu ustvarjalnosti Ja. A. Ponomarjevu, rusko: »dejstvija v ume«), pravi Aleksejev. Podobno misel implicitno navaja tudi razvojni psiholog V. V. Davidov (2006). Aleksejev predlaga načelno shemo metodike šahovskega pouka v osnovni šoli, katerega cilj je razvoj učenčeve sposobnosti delovanja v notranjih mentalnih slikah. Shema sestoji iz štirih korakov:

- i. razvoj sposobnosti predstavljanja dogajanj na šahovnici v notranjih mentalnih slikah;
- ii. razvoj podobne sposobnosti na nekem drugem (nešahovskem) področju;
- iii. priprava refleksivne naloge, da se učenec zave na kakšen način je deloval v obeh primerih;
- iv. preverjanje razvite sposobnosti na nekem tretjem, drugačnem področju.

Veščina, pridobljena na šahovskem področju, pomeni ključni prvi korak, ki pa sam zase ne zadošča. Dopolniti ga je potrebno še s preostalimi koraki, da se bo razvila univerzalna sposobnost, ki jo bo mogoče prenašati na druga predmetna področja.

Ob jasno opredeljenem učiteljevem cilju – razvijanje učenčevega mišljenja, realizacija teoretske zahteve (oblikovanje sposobnosti delovanja v notranjih miselnih slikah) in realizacija metodološke zahteve (načelna shema v štirih korakih, z opredelitvijo refleksivne naloge), ne bi smeli povzročati kakršnihkoli resnejših težav. Predlagani način šahovskega pouka, pri katerem učitelj spremlja ne le proces učenčevega spopolnjevanja v šahovski igri, ampak tudi proces njegovega razvoja mišljenja, je najbolj učinkovit tako v splošnem razvojno-formativnem smislu (razvoj mišljenja), kot tudi v posebnem šahovskem vzgojno-izobraževalnem smislu. Pripomore h kakovosti in hitrosti šahovskega spopolnjevanja. Metodika je bolj podrobno prikazana v: Aleksejev (1990: 41-53).

Psihologinja ustvarjalnosti Bogojavlenskaja v zvezi s tem opozarja na pomanjkljivost mnogih športnih šahovskih šol, da se posvečajo predvsem športnim ciljem, ne pa posebej tudi ciljem razvijanja odlik mišljenja (1990).

Izkušnje pa vendarle kažejo, da je odlike mišljenja mogoče razvijati tudi, če v šahovski pouk niso vključene vsebine iz nešahovskih področij. Pri tem je pomembno, da je šahovski pouk

organiziran v obliki krožnega izkustvenega učenja in s pomočjo drugih metod aktivnega vzgojno-izobraževalnega dela. Tak način dela, ob vzporednem medpredmetnem povezovanju, je priporočen v učnem načrtu našega izbirnega predmeta šah. Razmisliti pa bi kazalo o možnostih uporabe metodike, ki jo priporoča Aleksejev.

47

To je pokazala študija, izpeljana v šolskem letu 1991/92, ki naj bi odgovorila na vprašanje, ali dijaki srednje šole, ki se učijo splošnih veščin reševanja problemov na enem področju, lahko pridobljene veščine uporabijo na drugem področju. Rifner (1992). Po drugi strani Gobet & Campitelli (2005), v skladu s teorijami kognitivne psihologije, poudarjata, da je pozitiven prenosni učinek šahovskega učenja na druga predmetna področja možen kvečjemu iz osnovnih, splošnih šahovskih znanj, ne pa tudi iz podrobnih, posebnih.

48

Šahovske vsebine, postopki in veščine iz učnega načrta, za katere predpostavljamo, da imajo prenosno moč tudi izven ožjega šahovskega področja so predvsem:

- (1) Uporaba zakonitosti in načel splošne šahovske teorije pri postopku izbiranja poteze v praktični šahovski igri in pri reševanju šahovskih nalog:
 - ukrivljenost šahovskega prostora;
 - načelo posplošene menjave (Levy-Strauss);
 - načelo aktivnosti;
 - načelo kopičenja drobnih pozicijskih prednosti;
 - načelo ravnotežja;
 - pobudno načelo
 - računanje razvojnih tempov;
 - zgodovinsko načelo;
 - enačba aktivnosti (členi: dejanska in potencialna aktivnost, gibljivost in udarnost, usklajeno sodelovanje, varnost oziroma stabilnost);
 - teorija glavnega obeležja.
- (2) Uporaba teorije kombiniranja pri postopku izbiranja poteze v praktični šahovski igri in pri reševanju šahovskih nalog: prostorska, geometrijska delovanja, stopnja prisile, vmesna poteza, kombinacijske prvine, baterije, vezave.
- (3) Šahovska tekmovalna igra proti enakovrednemu nasprotniku (ne proti računalniku!), v pogojih analitično-sintetičnega časa za razmišljanje.
- (4) Šahovsko krožno izkustveno učenje iz igranja celih partij in iz vaj analitičnega igranja.

Pomembno je, da poteka učenje navedenih vsebin, postopkov in veščin:

- i. kot šahovska igra in kot reševanje problemov ter
- ii. kot ustvarjalni proces pri katerem enakovredno sodelujeta leva in desna možganska polovica in se pri njem izmenjujeta, oziroma združujeta analitično in sintetično, celostno mišljenje, koncentracija in meditacija;
- iii. v obliki športnega boja med dvema nasprotnikoma;
- iv. skozi proces izbiranja šahovske poteze, ki ga je mogoče uporabiti tudi izven šaha in katerega postopek je mogoče z zavestnim nadzorom stalno spopolnjevati;

- v. na način, ki zagotavlja učencu takojšno sprotno vrnitveno sporočilo o kakovosti njegove poteze, v obliki nasprotnikovega ali računalnikovega odgovora nanjo.

49

Predpostavlja se, da daje igranje in učenje šaha optimalni vzgojno-izobraževalni učinek in razvija sestavine posameznikovega spoznavnega sloga v zelenih smereh (refleksivni spoznavni slog, neodvisnost od polja, tolerantnost do dvosmiselnih informacij), če poteka v standardnem šahovskem tempu, ki omogoča celovit analitični in sintetični razmislek. Botvinik (1994a, 1994b), Smith in Sullivan (1997) ter mnogi drugi. Po drugi strani Horganova v svoji študiji (1987) ugotavlja, da se otrok uči šaha drugače, na bolj intuitiven način od odraslih in je zato zanj morda bolj učinkovito učenje s hitrimi presojami, ki ga sili v integracijo njegove naglo naraščajoče baze znanj (1987: 9).

50

Smiselno je, da učenci igrajo šah v standardnem, analitično-sintetičnem času za razmišljanje. Potem ko bodo imeli nekaj več znanj jim bo, v skladu z ugotovitvami Horganove (1987), koristilo tudi igranje v hitrejšem tempu. Horganova (1988) ugotavlja, da igranje v počasnejšem tempu korelira z globljo analizo, hitrejši igralni tempo pa razvija intuicijo in celostni vpogled. Wojcio (1990) ugotavlja, da je pedagoška prednost šaha v tem, da združuje v sebi odlike umetnosti, znanosti in športa ter deluje kot celostno vzgojno-formativno sredstvo. Lahko dodamo, da velja ta ugotovitev v polnosti le za standardni šah. V hitropoteznem šahu se te odlike zožujejo pretežno na športno razsežnost.

51

Nekatera vprašanja:

- Kateri so tisti najboljši pogoji za učenje šaha, ki bodo dali optimalni transferni učinek na otrokov intelektualni in osebnostni razvoj (Strobel 1988)?
- Kakšna naj bo strukturiranost šahovskih lekcij, njihova težavnost in učna metodika za različne starostne stopnje (Sydow 1988)?
- Na katerih šolskih stopnjah naj bo šahovski pouk organiziran v obliki rednega izbirnega šolskega predmeta in ne le v obliki interesne dejavnosti?
- Možne povezave in možnosti skupnega računalniškega in matematičnega pouka s šahovskim poukom v osnovni in srednji šoli (Bevand 1986).

52

Sistemske se šah kot dejavnost uvršča v področje športa. Šport ni enotna kategorija, ampak sestoji iz vsaj dveh konstitutivnih delov: iz področja telesnih (gibalnih) športov in področja umskih, duševnih športov. Šah je najpomembnejši predstavnik miselnih, umskih športov. Visokošolske športne institucije v Sloveniji so formalno (zakonsko) pristojne tudi za področje umskega športa, torej za šahovsko področje. Vendar ga dejansko, to je: strokovno, programsko in kadrovsko, še ne pokrivajo. Zato bi bilo prav, da se pristopi k aktivnostim, ki bi omogočile, da Fakulteta za šport in njen inštitut za šport začneta čim prej pokrivati tudi šahovsko področje. Primerno bi bilo npr. odprtje šahovskega razvojno-izobraževalnega laboratorija pri Fakulteti za šport, lahko v okviru njenega Inštituta za šport. Ker bi šlo za širitev dosedanjega področja delovanja Fakultete za šport na šahovsko področje, bi bilo potrebno, da ta širitev poteka v sodelovanju z institucijami, ki so strokovno povezane s tem področjem (z oddelkoma za psihologijo in za pedagogiko na Filozofski fakulteti, s Pedagoško fakulteto in z Laboratorijem za umetno inteligenco na Fakulteti za elektrotehniko, vsaj v prvi fazi pa tudi s Šahovsko zvezo Slovenije).

53

V Venezueli je bil šah leta 1988 uveden kot obvezen šolski predmet za učence od 3. do 6. razreda osnovne šole (Tudela 1988, Blanco 2000). Na Švedskem in v Kanadi začenjajo učenci s šahom v 2. razredu osnovne šole (Grški in švedski projekt šolskega šaha 1992, oziroma Ferguson 1995). Marsikje, na primer na Kitajskem (Suhin) je vpeljan kot dejavnost v predšolskih vzgojnih zavodih (Marjoram 1988). Učenje šaha v predšolskem obdobju se je v dosednji pedagoški praksi izvrstno obneslo, pri pogoju, da so bila upoštevana poglobljena metodična načela šahovskega učenja v predšolskem obdobju (Gončarov 1989):

1. Igralna narava učnega procesa in temu ustrezno poenostavljenje »preveč« zapletene šahovske igre,
2. »Živi« vsebinski material in
3. Nazorno-konkretna učna vsebina.

54

Idejo zagovarja ruski pedagog S. D. Neverkovič (2002).

55

Ugotovitev predstojnice katedre za šah na Ruski državni univerzi za telesno kulturo (Kostjukova 1984).